

ספר תקון מדות הנפש

מאת

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

החכם הגדול המופלא הפילוסוף הטובהק

ר' שלמה בר יהודה זצוק"ל

הנקרא בן גבירול הספרדי.

על פי כתבי יד רומא בבית אוצר הספרים כאסאנאנטא קובץ J. I. 16
זכ"י קובץ H. V. 12 וז"י לבית המדרש ת"ת לעדת ישרון ק"ק ברומא
דבתי וחילופי הנוסחאות כאשר המה בנדפס בריווא דטרינמו משנת
שכ"ב לפ"ק ובנדפס בלינעוויל משנת תקס"ז לפ"ק.

עם הערות ותיקונים.

על ידי זעירא דמן חבריא

חיים פאללאק

טורה בבית הספר החפשית נורמאלי בקרית מלך רב בכירת בודאפעשט

בשנת התהלך לפני והיה תמים לפ"ק.

לזכרון נשמת

כהר"ר מיכאל גרויער ז"ל.

איש מכובד תם וישר חבר לבית ועד האזרחים
בקרית מלך רב בבודאפעשט יע"א.

מלאו ימיו בעושר
וכבוד, וכמעשיו הכושר,
ישר ונאמן בכל ביתו,
איש מצליח וד' אתו.
מלוח דל וחוננו,
ויט אליו חסד והונו,
איש חי ורב פעלים,
לבבו היה לאלדיו תמים.
זכרו יחיה לנצח ולעולמים,
רב טובו וחלקו בנעימים.

נולד ש"ק כ"ג אדר שני בשנת תקפ"ט במאמצדאָרף. בשלעזיען
ומת לדאבון אשתו בנו ובנותיו י"ט אדר בשנת:

ויהי ידיו אטונה עד בוא שמשו לפ"ק.

המ"ל.

ראה זה חדש הוא כבר היה! (קהלת א' י').

הקדמה.

כמו העובר לא יצלה במהרה לבוא אל מחוז הפצי אם לא ישאל ליודעיו איזה הדרך אשר ילך בו, כי דרכו נתעה ושיכב, ככה ילך האיש תועה ולא יגיע אל המדות השלימות ואל נחלת ההצלחה בימי חייו אם לא בחר בעוצם כחו בימי ילדותו ללמוד מהלמודים המוסרים ולחקור בענינם הנעימים המפיקים עונג, למען אשר יעמדו המדות הטובות לשעשוע לימי חייו עד עת חליפתו, רק בהם ישכיל האדם על כל דבר ויבחר בטוב וימאס ברע ויגיע אל מחוז חפצו אל הדרך השלימות.

אך רבים מאסו הדרך הזה ומסכת ההרגל עדיה: ועיר פרא אדם יולד (איוב י"א, י"ב). הדרך השלימות מזור להם ואין להם חפץ במושכלות המתוארות באמת כמו שאמר החכם: לא יחפוץ כסיל בתבונה (משלי י"ח ב). עיב ההרגל נעשה טבע, ולהיות ישו החכמה שנראה בעיני רוב בני אדם מפני שלא ראו בילדותם בבית אבותם שהדרך הזה מצות אנשים מלומדה וירחקו ממנו עם היותו ראשית השלימות. אמנם האנשים האלה עניי תכונה הם ויש להצטער על נפשם האומללה, כי בזה מורידים גדולתם וחובת כל איש להתרחק מהם. הי די לרעתם אין ערך, חכמים הם בעיניהם ובקול רם בראש כל חוצות ככל שוקים וככל האסיפות ישמיעו בקול גדול מליהם, לא את אשר חכמים בעלי האמונה והיראה מבני יגידו, רק זאת אשר ארו מגפן נכריה ענבים כאשים ודעות נכריות אשר מדעתם כרעו וילדו ישמיעו. לכן לכל איש מבני אשר נפשו קשורה בעצם כחו באמונת אבותיו רק בזה יזכה אות ארחו להכשיר את נפשו אל קניני השלימות אם ישאב את מימיו ממקור מים חיים מכאר הפרוה שרים כרוה נדיכי העם, כי בספריהם יראת אלרים חכמה ומוסר נשלבות; הראשונה והאחרון תתאר הלב והשניה תתאר הראשי. ואם אמנם ששלשתן משלבות אשה אל אהותה לא תשלם האחת בלעדיו חברתה, כי היראה ראש אמיר לעץ הדעת אשר יחיה בו האדם, והחכמה בלי מדות מוסריות ככלי אין חפץ בו, ומוסר בלי חכמה גיב לא תתקן ענינה, כי כמה תשוערנה המדות המוסריות אם לא כמדות החכמה? לכן בחרו מימי קדם הנביאים ומורי המדות המשל והדמיון. המשל יחזק הדבר בהתפעלויות הנפש ולקרב אותו בתוארו להמדה בתמונת הדבר הנראה, ומסגולת המשל להגיד עוד דברים — תקצר הלשון. בכל זאת מוכרח אני להזכיר עוד שלהמשל יש הוראות היצוגיות ופנימיות. ההוראה היצוגית היא כמו

מלכויש וההוראה הפנימית היא שכל עמוק ולא יגיעו אליה רק יחיד סגולה אשר יראת אלדים בלבם. ולא כן הוא הדמיון, כי הוא השואה והערכה תכונת דבר בדבר אחר מפורסם ממנו ומצד ההערכה הנאות יתחזק הדבר יותר במוחשי השומע.

וכי תאמר בלבבך הלא כל המשלים והדמיונים אשר נמצא בזה הספר הלא חמה כתובים הם בספרי נביאים והתנאים וכו' ולמה לי למלאכה זאת? מדוע אישקוד על שעריו ללמוד מהם אורח השכל והמוסר? אבל לא אוכל להסכים לדעה זו מפני שהמחבר ז"ל אנד לאגודה אחת יראת אלדים חכמה ומוסר ואגודה המישולשת במהרה לא תנתק וללמוד הדרכים האלה להבחין האמת מן השקר והטוב מן הרע כדרך נכון כפי אמתת הקבלה היתה מטרת חפצו מהמחבר ז"ל, ומי שיש לו דעת ויבוא בשעריו יטע בלבבו יראת אלדים ולהבין דרכי השכליות ויקבע לו דרכי ישרים אשר על ידם יבין דבר מתוך דבר וישיג הנעלם מן הנודע להגיע אל הדרך השלימות. והחוקר בדברי מוסר ההם וישתמש בהם לבחון בפועל ד' ובמעשי ידיו ולהנות בתורת ד' כחכמה ובמוסר ולהבין עמקי דרכיה, בזה הרי הוא עושה רצון קונו כמאמר רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא שהוא אומר יפה ת' עם דרך ארץ שיגיעת שיניהם משכחת עון (אבות ב', ב'). ודי בזה להסיר התלונה מעלי בעד התשורה אשר הקרבתי לפניך היום. ודע כי בימים האלה דורשי התורה ולומדיה וחוקרי עקרי הדת ותופשי האמונה פסו, רבים בלימודי נכרים ישפיקו חיוב גדול מונה על כל בר ישראל הבוחר בתורת ד' והמאמין בדברי נביאיו וחכמיו באמת ובתמים, כי תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב (דברים ל"ג, ג') לשמור א"ע מן הדרך אשר נטו אחריו האנשים המתחדשים המתפרצים מפני אלרי ישראל, עבדים חמה לתאותם בנים בלי אמן וסכרות חכמתם בדויות ודעות כוזבות חמה; מיניהם שאבו ממעין נרפש מספרי נכרים ורבים מהם תוכו זרקו וקליפתו אכלו, רחוקים חמה מעל עיקרי הדת והאמונה ויסודי התורה, ודבר אין להם עם המצוות והאזהרות אשר יסודתם בתורתנו הקדושה מכמה אלפים שנה בתוכנו. צר לי מאוד להזכיר את הדבר הרע הזה אשר נתפשט כעת בישראל אבל נצה ישראל לא ישקר (ש"א ט"ז, כ"ט) כי אני ד' לא שניתי ואתם בני יעקב לא כליתם (מלאכי ג', ו') כי מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש"ב ז' כ"ג) ואקוה שבמהרה ישיב הקב"ה את לב בנים אל אמונת אבותם וכל איש ואיש יבחר בנחלת אבותינו הקדושים להבין ולהשיביל ולעסוק בתורת אל חי ולהעמיק בחקירות הנצורות הגדולות העצומות לאין תכלה כדי להכיר גדולות ורוממות האלרי ולהודות לו על רוב טובו אשר הוא גומל לכל ברואי תבל בכל שעה ובכל רגע כי הם מעשי ידיו. דבר שפתים אך למותר שכל איש ואיש מבני כחוייב לעסוק בדברי תורה מפני שלא יצא אדם ידי הוכחו בכרכת התורה בלבד אם לא למד אחריהן כדאיתא בירושלמי (ריש פרק א'

כברכות) אבל לא רק לעסוק בנפית (רית נמרא, פוסקים, תשובות) כמצווה עלינו ללמוד וללמד לשמור ולעשות כי הם הדברים העומדים ברומו של עולם, אלא ג"כ לעסוק בספרי חמית (רית חכמי מוסר, תולדות ישראל) לשתות ממים חנוולים מן הלבנון ולהשקות את העדרים עדרי צאן קדשים חיוב גדול הוא בזמן הזה כי מתוך ידיעתם יוכל האדם להכריח בראיה ומופת לשקול בפלס הסברא הנכוחה ולדרוש האמת בינו לבין עצמו ולדעת שיתווכח עם החולק על דברי התורה והקבלה.

בכל האופנים הללו יצטרך לאיש הנלכב לדעת דרכי ההגיון להכריח הבלתי נודע מן הנודע וללמוד הסתום מן המפורש וא"כ יאות למשכיל הנאמן אוהב האמת שיבחן בהם כדי להשיג אמתותם ומהותם ולהרגיל את נפשו בחקירות אשר חקרו שלומי אמוני ישראל כדי שתיישר את שכלו ותלמדהו ללכת באורח מישור ובמעגלי צדק.

אמנם ידעתי את מך ערכי, אף קדמוני שרים בדבר הזה (ר"ל בענין ההוצאות הספר היקר הזה, בשנת שכיב הוציא כהר"ר יוסף בכמ"ר יעקב אשכנזי מפדואה בריווא דמרינמו בפעם הראשון את הספר הזה, ובשנת תקס"ז נדפס מחדש ע"י כהר"ר אברהם פריזעק המדפיס לינעוויל בצרפת עם הקמטונים ככראשונה) אולם מעשות פרי ידי לעולם לא ימוש, כי דברי פי חכם חן ומפז נחמדו, כגשם ומורה בלבי יפריחו, וחקירותיו חדרי בטני ירדו, ריקם לא שבו כי הפרו הצמיחו, את רוחי עוררו תת אמרי שפר, יושר אמרי אמת, לחוק בספר.

ועתה אבוא בברכת תודתי בלב שלם לראש גבר שמו נודע בשערים בשערים המצויינים להלכה לתורה ולספרות עמנו ה"ה הרב המפורסם המפואר המהלל ברוב התשבחות מוהר"ר אברהם ברלינר נ"י היושב בשבת התחכמני בבית המדרש הרבנים בקרית מלך רב בברלין יע"א שהתשתדל בעדי ברומא רבתי בבית אוצר הספרים Cosanante ובבית אוצר הספרים לת"ת לקהל עדת ישרון ברומא יע"א להעתיק בעבורי את כתבי יד מספר היקר הזה אשר היו עד עתה גנוזים שם, ספונים ונעלמים בכתי כלאים.

ואל אלדי אבי אתפלל בכל לבי שיתמכני בחסדו ובמזונו הגדול לעסוק בתורתו לשמה עד בוא יום חלפתי כאות נפשי, בעיה פה כודאפעשט יום ג' י"א מנחם אב לסדר: וצדקה תהיה לנו **כי נשמור** לעשות את כל המצוה הזאת לפ"ק.

המור"ל.

ספר תקון מדות הנפש. (א*)

- (א) עזוב חידות ישנות וחדשות
 זבהם תמצא (ב) דעת קדושים
 ובית מדות (ג) זנה נא (ד) ועליות
 ומדות נפשך כונן ובם ת-
 ודע עת לאהוב ושנוא ולרצות (ה)
 ועת לתת ולמנוע ועת ל-
 דאז תשכון מנוחות (ו) שנאות
 ותמצא הן ושכל טוב וכל (ז) ת-
 והתבונן במדות הנפשות.
 וכל דברי גבורות והלושות.
 מרוחים (ח) ואשפר ואשיות.
 עלה אל הגשמות הקדושות. (ט)
 ולכעוס וענות רכות וקשות.
 עשות ועזוב ועת דבר ולהשות. (י)
 ותהיה שלאנן מכל רגשות.
 אוותיך לך (יא) באות וחשות.

על דעת החכמים הקדמונים זיל אשר חיבר החכם הגדול המובהק ר' שלמה בר יהודה זיל הידוע בן נבירול הספרדי במדינת סרקסטה בחדש ניסן שנת תת"ה. (י"ג) ומכאן התחיל המחבר ואמר: (י"ד)

על שער הספר ציינתי מאוה סקור טים חיים שאבתי את מימי ועתה
 באתי להוסיף עוד השינוים כאשר הגה בכ"י השני קובץ י"ב (H. V. 12.)
 מאוצר הספרים באסאנאנטא וארשום תמיד הב"י (כ"ו ב') והשינוים כאשר המה
 בכ"י תלמוד תורה (כ"ו ת"ת). לקהל עדת ישרון ברוסא רבתי יע"א, ואוסף עוד
 להביא את חילופי הנוסחאות כאשר המה בנרפס בק"ק ליגעוויל (בנד'). יע"א
 משנת תקס"ז לפ"ק אשר הוציא לאור המדפיס כהר"ר אברהם פריזעק ע"ה כפי
 אשר י"ל בריווא דטרוינטו בשנת שכ"ב לפ"ק. וע"ע מה שכתבתי בענין הזה
 בסבוא להספר הזה. א) בכ"י. ת"ת מתחיל המעתיק: ספר תקון מדות הנפש
 על דעת החכמים הקדמונים, אשר חבר החכם הגדול הפילוסוף המובהק ר'
 שלמה בן נבירול זיל ספדינת סרקסטה וחברו בלשון ערב בחדש ניסן שנת
 תתיח, (לפי דעת אמ"ר הגאון שי"ר זצ"ל נולד רבינו שלמה בשנת תשצ"ה ומת
 בשנת תתכ"ד לפ"ק, ולפי חשבון הזה היה או המחבר כאשר כתב את הספר
 בן שלש עשרה שנה, לכן יותר נכון לפי דעת הרב החוקר השלם סה"ל זצ"ל
 ספענעד'ין שנולה תשפ"ו ועיין בכרם חמד ט' דף ע"ב. והיה אז כאשר כתב הספר
 הזה בן כ"ג שנה ועיין עוד במליצת היהודים בספרד אשר ה"ל החכם השלם
 הרב סו"ה יהיאל מיכל זק"ש זצ"ל דף רי"ז וכו') והעתיקו בלשון הקודש החכם
 ר' יהודה בן תבין מרמון ספרד (נראנדא) כמנדול לויגל שנת תתקכ"ו, אמר
 המתרנס. ע"כ. בכ"י א', קובץ ט"ו ובכ"י ב' חסר כאן כל המאמר, בנד' מן והעתיקו
 עד ועד בכלל אמר המתרנס ליתא. ב) בנד' המליצה בסוף הספר. ג) בכ"י
 ב' ובכ"י ת"ת תמצאה כתיב. ד) בנד' קנה כתיב. ה) בכ"י ב' בה כתיב.
 ז) בכ"י ב' ובכ"י ת"ת מרווחים כתיב. ז) בכ"י ת"ת ובנד' ובם תעלה אל מעלות
 דוחות קדושות כתיב, ח) בנד' ורצות כתיב. ט) בכ"י ב' ועת לתת ולמנוע
 ל—עשות עזוב וכו' כתיב. י) בכ"י ב' בכ"י ת"ת ובנד' שאננות כתיב. יא) בכ"י
 ת"ת ולך כתיב. יב) בכ"י ת"ת יהו כתיב. יג) עיין לעיל סימן א'. יד) בכ"י
 ב' אמר מחברו בכ"י ת"ת אמר המחבר ובנד' אמר מחבר הנ"ל כתיב.

יתברך (ט"ו) האל האחד (ט"ז) העיוז הגבור הקרוב העונה בעת צרה הקדמון הראשון הבורא יתעלה לאין קץ ואחר כן (י"ז) נאמר כי (יח) מפני שראינו (י"ט) את האדם מבחר ברואי ית' שמו ידענו שהוא (כ"א) עניין הכוונה בבריאות כל הגופות וההוויות [הערה א'], ועוד כי הוא שוה ומכוון במוזו [הערה ב'] מכל בעלי חיים והוא שנברא מתוקן בצורה (כ"ב) ושוה (כ"ג) במלאכתו מכולם (כ"ד) בעל נפש [הערה ג'] מדברת עניני (כ"ה) החכמה קיימת לא תפסד, ולמדו על זה המופתים (כ"ו) הנראים שמורה עליהם השכל והכתוב (כ"ז) אשר אינן נסתרין מכל חכם לב. ואומר מבלי הטות כי הוא (כ"ח) הגדול שבדברים המצריכים (כ"ט) להודות [הערה ד'] כי הוא מבחר כל (ל') הכרואים, שמצאנו (ל"א) אותו משתתף (ל"ב) עם המלאכים בדיבור ובשכל, ואלה השתי מדות המה אלדיות רוחניות (ל"ג) ועם זה אנהנו רואין שהמלאכים משתמשים בצרכי האדם הצדיק [הערה ה'] כמו שידענו מאברהם אבינו ע"ה כבשרם והזהרתם אותו וכן יצחק, ויעקב (ל"ד) אמר בתפילתו: המלאך הגואל אותי מכל רע (בראשית, מ"ה, ט"ז) והכתוב אומר: וישר אל מלאך ויוכל (הושע י"ב, ה'). ודניאל אמר: אלהי שלח מלאכיה (דניאל ו', כ"ג). ובעזרת הצדיקים ונגיפת שונאיהם: (ל"ה) ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור (מ"ב, י"ט, ל"ה) ורבים בעניינים (כ"ז) האלה לא אאריך לזכרם (ל"ז).

יש לאדם יתרון על האחר.

וכבר ידענו שיש (ל"ז) אדם שיש לו יתרון על אדם אחר מבלי ספק עד שאדם אחד שוה מניין (ל"ח) רוב בני אדם אע"פ שהם מיסוד אחד והרכבה אחד. (ל"ט) אלא שנפש זה עלתה אל המעלה האנושית עם עזרת

(טו) בנד' המלה יתברך ליתא. (טז) וגם המלה האחד ליתא. בכ"י ת"ת שם הנוסחא: העוז והגבור הקרוב העונה האחד הקדמון הראשון הבורא ויתעלה לאין קץ, ובנד'. העוז הנכבד והקרוב העונה האחד הקדמון הראשון הבורא ית' וכו' כתיב. (יז) בכ"י ת"ת ואחר כך כתיב. (יח) בכ"י ת"ת כך כתיב. (יט) בכ"י ת"ת שאנחנו רואים ובנד' שאנו רואים כתיב. (כ) בכ"י ב' בכ"י ת"ת ובנד' ברואי הבורא כתיב. (כא) בכ"י ת"ת ובנד' כי הוא כתיב. (כב) בכ"י ת"ת ובנד' בצורתו כתיב. (כג) בכ"י ת"ת ובנד' ונאה כתיב. (כד) בנד' מכולם ליתא ושלם כתיב. (כה) בכ"י ת"ת ובנד' פנינה כתיב. (כו) בנד' מפתחים הנראים כתיב. (כז) בכ"י ת"ת והכתובים כתיב. (כח) בכ"י ת"ת ובנד' המלה הוא ליתא. (כט) בנד' אלדיות להודות כתיב. (ל) בכ"י ת"ת ובנד' המלה כל ליתא. (לא) בכ"י ת"ת ובנד' מצאנו כתיב. (לב) בכ"י ת"ת משותף כתיב. (לג) בכ"י ב' ואלה השתי מדות המה להיות רוחניות כתיב. (לד) בכ"י ת"ת וכן יעקב אבינו אמר וכו' כתיב. (לה) בכ"י ת"ת ובנד' אמר כתיב. (לו) בכ"י ב', בכ"י ת"ת ובנד' בזכרם כתיב. (לז) בכ"י ב' בכ"י ת"ת ובנד' כי יש כתיב. (לח) בכ"י ב' ובכ"י ת"ת מניין כתיב, ובנד' ועל אדם שוה במנין כתיב. (לט) בכ"י ב' ובכ"י ת"ת ובנד' אחת כתיב.

הגרמים (ט) הפלכיים [הערה ו'] אותו ובהרו במוסר. ושהחלק (ט"א) השפל אשר בו נמשך אחרי החלק העליון רוצה לומר שמשל שכלו בטבעו, וכשתהיה נפשו שפלה וממדה, (ט"ב) אין מעלתו ראויה (ל"ה) להשיג אל המעלה ההיא לא יוכל לעלות אל מה שלא זמנהו גרמי אותותיו (ט"ז) ולא יעזרו המוסר, על כן צריך לאדם החכם (ט"ד) הנלכב שישתדל בכל כחו (ט"ה) אל התכלית אשר יוכל להשיגה (ט"ו) מן המעלות.

יעזרו הדברים הפלכיים בנפש כעזור עבודת האדמה לאדמה.

ויהיה כמו שיאמר (ט"ז) אחד מן החכמים: עזרו הדברים הפלכיים בנפשותיכם כאשר תעזור החרישה וההשקאה את הזרע בנידולו (ט"ח) והיא מטבעו כמיצוע הארץ, ושימרה להיות מערת ההסידים ולהתנהג כמנהגם בכל יכולתו (ט"ט). ועוד צריך שיתחכם במדותיו (י') עד שיתקנו לו, (י"א) ואל ישתמש בחושיו, אלא בדבר הצריך עד שיהיה מן הידועים בחשיבות (י"ב) והמפורסמים בחסידות, (י"ג) כי זאת היא התכלית הטובה (י"ד) העולמית, אישר אם יגיע אדם (י"ה) אליה תכלה עינו תמיד להגיע אל מה שלמעלה ממנה, (י"ו) והיא הטובה התמידה אשר היא התכלית אשר יגיע בעולם השכל והיא לעולם (י"ז) הבא, והיא טובת האלדים שהטיב בה לעבדיו אחרי הטובה הכוללת אותם בהמציאם כרואים, (י"ח) וכבר (י"ט) שאל דוד ע"ה להגיע אל טובת (כ') העולם באמרו: עשה עמי אות לטובה (תהלים פ"ו, י"ז) (כ"א). והתאווה עוד שיהיה מזומן להגיע אל טוב העולם הבא באמרו: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך וגו' (שם ל"א, כ"). ירוין מדשן ביתך וגו' (שם ל"ו, ט"). והמעלה הזאת לא יגיע אליה אלא הראוי לה כמו

(ט) בכ"י ת"ת הגולמים כתיב. טא) בכ"י ת"ת ושחלק כתיב. טב) בכ"י ומהורה בכ"י ת"ת ומרודה ובנד' ונדודה כתיב. מג) בנד' הגוסהא ואין מעלתו להשיג אל המעלה ההיא לא יוכל לעלות אל מה שלא זמנהו גרמי אותותיו וכו'. מד) בכ"י ב' לאדם הנלכב כתיב. מה) בכ"י ת"ת ובנד' להגיע כתיב. מו) בכ"י ת"ת אשר יוכל להשיג כתיב. מז) בכ"י ב' ויהיה כמו שיאמר מן החכמים, בכ"י ת"ת ובנד' כמו שאמר אחד וכו' כתיב. מח) בכ"י ת"ת את הזרע בגדול וכו' ובנד' כאשר תעזור החרישה והשקויה בגדולין כתיב. מט) בכ"י ת"ת ולהתנהג בכל יכולתו בכל מנהגים ובנד' ולהתנהג במנהגם בכל יכולתו כתיב. נ) בנד' למדותיו כתיב. נא) בנד' ליתא מלת לו. נב) בנד' בחשובים כתיב. נג) בכ"י ת"ת ובנד' בחסד כתיב. נד) בכ"י ת"ת כי זה היא ובנד' תכלית המונה כתיב. נה) בכ"י ת"ת ובנד' המלה אדם ליתא, וככ"י ת"ת תכלינה עינו כתיב. נו) בנד' הימנה כתיב. נז) בכ"י ת"ת ובנד' העולם הבא כתיב. נח) בנד' ברורים כתיב. נט) בנד' שכבר כתיב. ס) בכ"י ת"ת ובנד' אל טוב העולם כתיב. סא) בכ"י ת"ת ובנד' הביאו מיד ראיה מן הפסוק מה רב טובך אשר צפנת ליראיך תהלים ל"א, כ'. והמאמר עד אל טוב ה"ה חסר בכ"י ת"ת ובנד'.

שאמר: מי יגור באהלך ומי ישכון בהר קדשך, הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו (שם ט"ו, א', ב') ושאר הענין.
 ומכבר (ס"ב) שהגענו בדברינו עד הנה מזוכר (ס"ג) יתרון מעלת האדם נשיב דברינו (ס"ד) לזכור ענין דברינו (ס"ה) וספרינו זה ואיך (ס"ו) תהיה השגת תועלת, ואומר כי זה יהיה אחר שנסדר דברינו בכל ענינו (ס"ז) כראוי ואחר כן נגיע אל תועלתו ודומה למה שאמר שלמה: לבד (ס"ח) ראה זה מצאתי אמרה קהלת אחת למצא חשבון (קהלת ז', כ"ז), ר"ל כי בהתחברות הדברים (ס"ט) יהיו ראויים שיפול עליהם המניין וכן בסדר עניינים יובן (ע) עניינים:

העולם הגדול הולך על ד' טבעים וכן העולם הקטן שהוא האדם.
 (* ואומר כי האלדים ברא את רוב העולם ההולך על ארבעה טבעים (ע"א) להיות היות תחלתו מארבע יסודות הידועים [הערה ז'] ולעומת זה ברא (ע"ב) את האדם על ארבעה טבעים (ע"ג) שיש בו הדם (ע"ד) לעומת האויר והלחה הלבנה לעומת המים והמרה האדומה לעומת האש, והמרה השחורה לעומת העפר, (ע"ה) ובראו יתעלה שלם (ע"ו) בצורתו ובכל כליו לא יחסר דבר, וברא בו חמשה חושים [הערה ח'] כמו שאני עתיד לזכור, וכבר יזמן אותו שלמה ע"ה באמרו: שבת י וראה תחת השמש כי לא לקלים המרוץ: גבורים המלחמה ולא לנבונים עושר (שם ט' י"א). מה שאמר: שבת י וראה: הוא ענין בחינתו והוא כלל שהוציאו בענין (ע"ז) הפרט מפני שמה (ע"ח) שאמר: תחת השמש ר"ל כל מה שהוא תחת הגלגל הסובב, [הערה ט'] ומה שאמר:

(סב) בכ"י ת"ת ובנר' וכיון כתיב. (סג) בכ"י ת"ת מזכיר ובנר' מדבר כתיב. (סד) בכ"י ב' לדברינו כתיב. (סה) בכ"י ת"ת המלה דברינו ובנר' המלה ענין ליתא. (סו) בנר' ואז תהיה השגת תועלתם כתיב. (סז) בכ"י ב' ובכ"י ת"ת ענינו כתיב. (סח) גם בכ"י ת"ת מצאתי את המלה לבד ושם בקהלת ליתא. (סט) בנר' המלה הרברים ליתא. (ע) בנר' לכן בסידור הרברים וכך היא הנוסחה בכ"י ת"ת ובסוף בנר' יחזיר ענינים כתיב. (עא) בכ"י ת"ת ובנר' העולם הגדול ההולך וכו' כתיב. (עב) בכ"י ת"ת ברא אלדים כתיב. (עג) החכם הרב רד"ק נ"י הביא בספרו החושים דף ל"ה, ל"ו את נוף הערבי ספר הזה סן: ואומר כי האלדים — עד מפני שמעלתה מן הנוף כמעלת השמש בעולם וציינתי החלק הזה בכוכבים בראש המאמר ובסופו, ועתה אביא את השינויים לפי נוף הערבי צ"ל הגדול כאשר ציינתי בסין ע"א. וכל המאמר מן ההולך על ארבעה טבעים עד ברא את האדם על ארבעה טבעים ליתא בערבי. (עד) בכ"י ת"ת ובנר' שם בו הדם כתיב. (עה) בכ"י ת"ת ובנר' והמרה האדומה לעומת האש הסדר ד'. (עו) לפי דעת הרד"ק נ"י צ"ל ובראו יתעלה ר"ל האדם תם בצורתו ושלם בכליו, בכ"י ת"ת ובנר' ובראו יתברך שלם בצורתו ובכל כליו לא יחסר דבר כתיב. (עז) בכ"י ת"ת ובנר' כעין הפרט כתיב. (עה) בנר' המלה שמה ליתא.

(* [העתקת כפי נוף הערבי].)

כי לא לקלים המרוין רמז בו אל חוש הריח אשר הוא באף מפני שהמרוין יהיה בשאיפת האויר מחוץ לנוסף [הערה י'] על תחום המבעי (ע"ט) אשר בתוך גוף האדם, והשאיפה תהיה בחוש האף. ולולי האף לא היתה הנשימה שהיא מביאה לידי התנועה. ומה שאמר: ולא לגבורים המלחמה רצה לזכור חוש השמע כאשר אנו רואין שהמלחמה לא תהיה כי אם בשמע והמיית (פ) קול כמו שאמר: קול מלחמה במחנה (שמות ל"ב, י"ח). ומה שאמר: (פ"א) ולא לחכמים לחם רצה לומר על חוש הטעם והדבר כפשוטו ומה שאמר: ולא לגבונים עושר רצה לומר על חוש המישוש, אשר הוא ממין הבינה והוא ממין החושים הצפונים (פ"ב) אשר במבוע הנפש כמו ההרגשה והמחשבה והבינה, ומה שאמר: וגם לא ליודעים חן רצה לומר (פ"ג) על חוש הראות שלא תהיה (פ"ד) דעה כי אם בהארכת עיון בספרים והתמדת הלימוד [הערה י"א] והגירסא בהם, (פ"ה) ולולי שאין אנו רוצים להאריך הייתי מביא על אלה הרמזים ראיות גלויות מן הסברא השכלית וחכמת הקבלה עד שתהיה הכנתם קלה (פ"ו) והשנתם קרובה, ומי שהוא מאנשי הלבבות הזכים והנפשות היקרות, המזער הזה (פ"ז) יספיק (פ"ח) לו למופת כי שלמה ע"ה לא רמז בפסוק זה כי אם לחושים הגלויים והניה י"ן החושים הצפונים, וכשיהיה האדם חכם ישמש בענייניהם וימנעם ממה שאין ראוי להם. (צ)

האדם ישלים חושיו כרופא הבקי בסמיו.

אבל יהיה כרופא הבקי, אשר הוא חושב על הנוסחה (צ"א) ומשים מכל סם שיעור ידוע, והיו הסממנים חלוקים במשקליהם (צ"ב) כמו שישים מזה משקל נרה ומשקל מזה [הערה י"ב] כאיסר, (צ"ג) והדומה לזה כשיעורו (צ"ד) מעשה כחם מן החם והקר והיבש הוא מספיק ביניהם בשעורו כמותם (צ"ה).

ע"ט) בכ"ו ב', בכ"י ת"ת ובנד' לנוסף על החום כתיב. (פ) בכ"י ת"ת ובנד' ובהמית כתיב. (פא) המאמר השלם מן ולא לחכמים לחם עד כמו ההרגשה והמחשבה והבינה ליתא בנד'. ולפי דעת הרד"ק נ"י כל המאמר יש נ"כ בנוף הערבי ובכ"י פארמא. (פב) לפי דעת הרד"ק נ"י צ"ל כפי גוף הערבי הפנימיים הצפוניים. (פג) בנדרס לזכור כתיב. (פד) בכ"י ת"ת ובנד' דעת כתיב. (פה) לפי דעת הרד"ק נ"י צ"ל כפי גוף הערבי בהארכת עיון בכתבים והתמדת הלימוד בספרים. (פו) בכ"י ת"ת ראיות גלויות מן הסברות השכליות וחכמת הקבלה על אלה הרמזים עד שתהיה הכנתם קלה וכו' כתיב ובנד' המלה קלה ליתא רק הכנהתם והשנתם קרובה כתיב. (פז) בנד' המלה הזה ליתא. (פח) בכ"י ת"ת ובנד'. מספיק כתיב. (פט) בכ"י ת"ת ישמה כתיב, אבל לפי דעת הרד"ק צ"ל כפי גוף הערבי ישמש. (צ) לפי דעת הרד"ק צ"ל כפי גוף הערבי שאין ראוי לשמש בו. (צא) בנד' על הנכותה כתיב. (צב) בנד' במשקלותיהם כתיב. (צג) לפי דעת הרד"ק צ"ל כפי גוף הערבי מזה משקל נרה וסוה משקל איסר. (צד) בכ"י ת"ת ובנד' כשיעורו כתיב. (צה) בכ"י ת"ת ומן הליחות והיובש והוא מספיק ביניהם בשעורו כמותם, ובנד' והליחות והיבש והוא מספיק בשעורו כמותם כתיב.

ואינו מספיק לו עד שישים ביניהם מסכים מכדילים להציל מרעתם וכל זה במחשבת החכמה (צ"ו), וכיון שהוא כן צריך האדם שישער מדותיו אשר הם הושים (צ"ז) ולא ישמש בהם אלא בדבר הצריך, מפני שהאלדים הרכיבם באדם (צ"ח) על כן צריך לתקן הנהגתם (צ"ט) מפני שבהן מתקן חיותן (ק') כי בהנה רואה את המראות ושומע את הקולות ומזעם את המטעמים ומבחינן (ק"א) בין הקשה ובין הרך והדומה לו ממה (ק"ב) שהוא מניעו אל החיים כל ימי חייו, והרבה יש בהן מדרכי התועלת אשר אני עתיד לזכרם. ואני מזכיר עתה החושים ואופני תועלתם ומזהיר מהשתמש בהן בדרכי הרע.

א' ראש וחשוב שבחושים הוא הוש העין.

ואמר כי ראש כל החושים (ק"ד) והחשוב שבהן הוא הוש העין מפני שמעלתה (ק"ה) מן הגוף כמעלת השמש בעולם.* והחוש הזה אינו פוסק (ק"ו) מחושו תמיד מבלי זמן. ואני ר"ל בזה שהוא משיג הקרוב אליו והרחוק ממנו בעת אחד (ק"ז) ואין בין השנתו הקרוב והשנתו הרחוק זמן כמו שאר החושים. והעין נופלת (ק"ח) על מחושה בעודה פתוחה ועל כן לא תתכן (ק"ט) השינה עד שתהיה שתומה. ומה נפלאו דברי הפילוסופין בחוש העין באמרם לנפש צבעיים (ק"י) רוחניים והם נראים בתנועת עפעפי העין. ואמרו: השמר מחוש העין, כי הוא מביא אל מיני הרבים, והוא מעידה עליך בקצת התנועות כנאון וגובה ובמקצתם בעונה ושלולות (ק"יא) על כן הדבק אליה מבחר התנועות והרחק ממנה המנונה שבהן. ואמרו אין החכרה להנאת העין כי אם להנאת (ק"ב) הכינה [העדה י"ז] ותחת הדברים האלו פירוש אינו נעלם מאיש מבין, ומה טובה הספקת (ק"ג) הדבר הזה שאמר (ק"ד) הכתוב: ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם, (במדבר, ט"ז, ל"ט).

(צו) בנדר' ג"כ ההכמה כתיב אבל לפי דעת הרד"ק צ"ל כפי נוף הערבי חכמה וכן כתיב בכ"י ת"ת. (צו) בכ"י ת"ת ובנדר' חושו כתיב. צה) בכ"י ת"ת הרכיבם באדם לצורך, ובנדר' הרכיבם להאדם על הצורך כתיב. צט) לפי דעת הרד"ק צ"ל כפי נוף הערבי לתקן הנהגתם. ק) בכ"י ת"ת ובנדר'. תוכן חיותו כתיב. לפי דעת הרד"ק צ"ל כפי נוף הערבי מתכן תוכן חיותו וכן הוא בכ"י ת"ת. קא) בנדר' ויבחינן כתיב. קב) בנדר' מה שהוא וכו' כתיב. קג) בכ"י ב' משהשתמש כתיב. קד) בכ"י ב' בכ"י ת"ת ובנדר' ראש החושים כתיב. קה) בנדר' שמעלתו כתיב. קו) בכ"י ת"ת ובנדר' מהשיג מוחשו כתיב. קז) בכ"י ת"ת ובנדר' בעת אחת כתיב. קח) בנדר' מפלת כתיב. קט) בנדר' יתכן כתיב. ק) בכ"י ת"ת ובנדר' צבועים כתיב. קיא) בכ"י ב' ובנדר' ובשפלות כתיב. קיב) בנדר' הכונה כתיב. קיג) בכ"י ת"ת הפקת ובנדר' העתקות הדבר כתיב. קיד) בכ"י ת"ת לדברי הכתוב ובנדר' לדבר הכתוב כתיב.
* עד כאן נוף הערבי.

ב' חוש השמע סמוך לחוש הראות.

וסמך לו חוש השמע ביקר מעלתו ואם החוש הזה פעולתו בנפש קרובה לפעולת העין, אין האדם מסבית לה כאשר הוא מסבית אל העין. ומן המנהג הטוב בחוש הזה להטותו מן הדברים המגונים (קט"ו) ולא יגזור על מה שהוא שומע מנועם (קט"ז) הקול במה שהוא דומה לו, אך במה שהוא דומה לעניין ולכוונה, ואל יהי [הערה י"ד] ניצוד (ק"יז) בישומי כעוף אשר לכו נטתה אל הקול הערב. וצריך שידע המקומות (ק"יח) אשר ראוי בהן להאזין ולשמוע. ואשר אין ראוי בהן להאזין כלל ודומה למה שנאמר עליו: אוטם אזנו משמוע דמים (ישעיה, ל"ג, ט"ז).

ג' חוש הריח סמוך לחוש השמע.

וחוש הריח הוא סמוך לחוש השמע מפני שזה מחושו, הקול ההוה (ק"יט) באויר ומחוש (ק"כ) זה האיד [הערה ט"ז] המתמיד באויר, ומעלתו פחותה מחוש השמע, ועל כן הנהגת שימושו מעומה ממנו מפני שאין בו עבודת מצוה ולא עבירה.

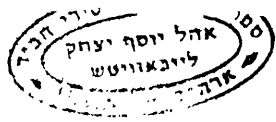
ד' חוש הטעם פחות מכל החושים.

אך חוש הטעם ואם הוא במעלה פחות (קכ"א) מכל החושים דרך הנהגת השימוש בו גדולה (קכ"ב) מכולם מפני שלא יוכל הגוף לעמוד זולתו, (קכ"ג) כמו שיוכל לעמוד זולתם, (קכ"ד) ודרך הנהגת שימושו שיחסום אותו מן האסור ויתירו למותר ויגביר בכל השכל על התאוה, ותחילת (קכ"ה) מה שיראה בו ממשלת שכלך על תאוך (קכ"ו) במאכל ובמשתה כמו שהוא תחילת מה שחטא בו (קכ"ז) האדם.

ה' חוש המישוש סמוך לחוש הטעם.

וחוש המישוש סמוך לחוש הטעם והוא ממינו ותאותו (קכ"ח) ממדות האיברים הישויים במזגם, ואין צורך לנפש המופתים בו חוץ מהנהגת הגוף, ודרך הנהגת שימושו שתידע כי התאוות חלאים (קכ"ט) בגוף ומדויים, שאתה צריך לרפאותם, (קל) ולא תחשוב שהם ממידות הנפש המשכלת, ואל

קטו) בכ"י ב' סהרברים המגנים בכ"י ת"ת המגונים ובנד' המגרים כתיב. קטז) בנד' ויטעם הקול כתיב. קיז) בנד' נעור כתיב. קיח) בכ"י ת"ת ניב המקומות ובנד' ויקום כתיב. עד פה היה לו לעינים הכ"י ת"ת סכאן ואילך חסר הכ"י לכן אביא רק השינויים שב"י ב' קובץ י"ב וחילופי הנוסחאות. כאשר חסר בנדפס לינעוויל ובנדפס בריווא דטרינו (בנד' ר"ט). קיט) בנד' החונה כתיב. קכ) בנד' וטלחש כתיב. קכא) בנד' פחותה כתיב. קכב) בנד' מעולה כתיב. קכג) בנד' זולתם כתיב. קכד) כמו שיוכל לעמוד זולתם ליוגא בנד'. קכה) בנד' לתחילת כתיב. קכו) בנד' על תאותו כתיב. קכז) בנד' המלה בו חסר. קכח) בנד' והנאתו כתיב. קכט) בנד' חום חולים כתיב. קל) בכ"י ב' לרפואתם ובנד' לרפאם כתיב.

יעלה בלבך כי השנתם היא השנת המוכנה השלימה, כי השנת המעלות המוכנות אשר בהנה יהיה האדם ראוי לכבוד בדין השכל (קל"א).
 ואחר שהשלמנו לדבר על החושים נאמר כי שמנו אותם כמו הסוג, [הערה ט"ז] ונזכיר אחריהם מה שתהיהם (קל"ב) מן המינים אשר הם מדות האדם ונזכיר אחריו [צ"ל אחריהן] שם כלל (קל"ג) איש מן המינים ונספר אופני תועלותיהן והויקן והאיך נגיע אל אופני תקונם.

לכל חוש ד' מדות. לעין: גאווה, ושפלות, בושת, ועזות.

ונאמר כי כאשר יחסנו (קל"ד) המדות אל החושים על דרך המספר עלה (קל"ה) מהם לכל חוש ארבע מדות וייחסנו (קל"ו) בתחילה לחוש (קל"ז) הראות ארבע מדות וכן לשאר החושים, והגיע המספר עשרים מדה. (קל"ח) מהם לעין: (קל"ט) הגאווה, והשפלות, והבושת, והעזות, ומה שאנו מייחסים (ק"ס) הגאווה לחוש העין הוא דבר גלוי וכמו שהקדמנו לדבר בו, ועוד כי אתה רואה גבהית עיני הגאים, ואשר נפשיתם גבוהות ובהפך זה בשפלי נפש ובענוים, ואמר הכתוב: עיני גבהות אדם שפל (ישעי, ב', י"א). ועוד: ועיני גבוהים תשפלנה (שם, ה', ט"ז). והרומה לו. ומה שאמר: ועיני, הוא מורה כי מדת הגיאות (קס"א) מיוחסת אל חוש העין, ובעונה אומר: טהור עינים מראות ברע [צ"ל רע] (חבקוק, א', י"ג). והרומה לו. ומי שהוא עז פנים תראה אותו ברוב העניינים מסקר העינים לא יחרד לבושת, כמו שאמרו בהם: הברת פניהם ענתה כם (ישעיה, ג"ז ט"ו). וכן תראה עיני הרשעים אנשי העזות הומיות ואינן נחות ורומה למה שנאמר בהם: ועיני רשעים תכלינה, (איוב, י"א, ב'). ואמר בעזים: חזק פניהם מסלע (ירמיה, ה', ג'). ובהפך זה תראה ה' ב' י' ש'ן (קס"ב) כופף [הערה י"ז] את עיניו כדי שימצא חן בעיני אלדים ואדם, כמה שנאמר: ולענוים יתן חן (משלי ג', ל"ד). כאשר אני עתיד לבאר את הכל (קס"ג) באר היטב בעזרת שדי. והמעלה הזאת מניעים אליה במיצוע הראות מן המביט והמוכח כמו שנאמר (קס"ד) במשה רבינו עליו השלום: והאיש משה עניו מאד, ובמדבר י"ב, ג'). והקדים לעומת זה: גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם (שמות י"א, ג').

קל"א) בנד' בדין שכל כתיב. קל"ב) בנד' שתחתם כתיב. קל"ג) בנד' כל איש כתיב. קל"ד) בכ"י ב' ובנד' וייחסנו כתיב. קל"ה) בנד' יעלה כתיב. קל"ו) בנז"ל וייחסנו כתיב. קל"ז) בנד' חוש הראות כתיב. קל"ח) בנד' עשרים מדות כתיב. קל"ט) בנד' לחוש העין כתיב. ק"ס) בנד' מה שאנו רואים מן הגאווה כתיב. קס"א) בנד' הגאווה כתיב. קס"ב) בכ"י ב' הבישוש ובנד' שהבישוש כתיב. קס"ג) בנד' בשערים המיוחדים להם כתיב. קס"ד) בנד' על משה רבינו כתיב.

לשמע: שנאה, אהבה, רחמים, ואכזריות.

והוש השמע הוא סוג שיש תחתיו ארבעה מינין שהן ארבע מדות, והן השנאה והאהבה והרחמים והאכזריות. ואומר כי צריך לרדק העיון כדי לייחס אלה ארבע מדות לחוש (קמ"ה) השמע, ואם לא נראה דברינו (קמ"ו) מבואר באר היטב אנשי לבב יספיקו לחם הרמזים, ואין צריך להאשים מי שהביא (קמ"ז) קצת הדברים (קמ"ח) הנכונים מפני שלא הגיע עד תכליתם (קמ"ט). ואילי המעיין בספר הזה ידינני (קנ"ג) לזכות מפני שלא יכולתי להביא המופתים השכליים ואשר הם טחממת הדבר וההקשות אשר מן הכתוב כמה ששמנו ידינו בו, כי כח הבשרי חלש (קנ"א) בל שכן לאיש כמוני מפני מה שאני בו מרוב [הערה י"ח] ההקטנה (קנ"א) ומעוט השגת החפץ.

ואומר כי במקומות בא השמע בכתוב וסמך לו האהבה (קנ"ב) כמה שנאמר: שמע ישראל (דברים ו', ד'). וסמך לו: (קנ"ג) ואהבת את ד' אלריך (שם ו', ה'). ועוד נאמר: ויהי כשמע לבן את שמע יעקב בן אחותו (בראשית כ"ט, י"ג). וסמך לו: ויחבק לו וינשק לו (שם), ועוד: ויהי כאשר שמע עבד אנרם את דבריהם וישתחו ארצה לה' (שם כ"ד, ג"ב).

יבוא השמע על ההבטה והדבור.

ויבוא עוד השמע [הערה י"ט] על הקיבול והרצון (קנ"ד) אשר המה יסוד האהבה כמו שנאמר: נעשה ונשמע (שמות כ"ד, ז'). ועשיית הדבר יהיה באהבת האדם את הדבר ודומה למה שנאמר: (קנ"ה) ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי (בראשית כ"ז, ד').

תבוא הטבת הלב לבעל השמע כבא הקצף בהעדרו.

ועוד תבא הטבת הלב על נשמע (קנ"ז) כמה שנאמר: וישמע משה ויטב בעיניו (ויקרא, י" ב') (קנ"ז) כמו שיבוא הקצף בהעדר הקיבול והשמע כמה שנאמר: ולא שמעו אל משה וכו' ויקצף עליהם משה (שמות, ט"ז, כ'). ותהיה סמוכה לשמע השנאה כאשר ידעת מענין עשו, כמו שהוא אומר: כשמעו עשו את דברי אביו (בראשית כ"ז, ל"ד). וסמך לו: וישטם עשו את יעקב (שם כ"ז, מ"א). והרחמנות ידוע

קמ"ה) בנד' אל חוש כתיב. קמ"ו) בנד' דברינו זה כתיב. קמ"ז) בנד' מה שהובא כתיב. קמ"ח) בנד' מן הדברים כתיב. קמ"ט) בנד' ולא הגיעו עד תכליתם כתיב. קנ"ג) ב"ב' ידינו כתיב. קנ"א) בנד' בטעות חלש כתיב. קנ"ב) בנד' ההקטנה כתיב וכן נכון עיין בערך מלון על התירוטים להחכם לוי ערך קנט. קנ"ב) בנד' לואהבה כתיב. קנ"ג) המלות וסמך לו חסרים בנד'. קנ"ד) בנד' אל ההבטה והדבור כתיב. קנ"ה) בנד' וראיה לזה ממה שנאמר כתיב. קנ"ו) בנד' תבא הטבה לבעל השמע כתיב. קנ"ז) בנד' כמו שיצא הקצף כתיב.

שהיא גם היא (קני"ח) אחר השמע כמה שנאמר: ושמעתי כי חנון אני (ישמות כ"ב, כ"ו). ונאמר בצדיקים החוננים: (קני"ט) ושמע לי ישכון במח (משלי א', ל"ג). ובהפך זה נאמר ברשעים: קול פחדים באזניו (איוב ט"ו, כ"א). והדומה לו, והאכזריות הוא ממיעוט הקיבול (ק"ס) כמו שנאמר: ולא שמע אליהם (שמות ז' י"ד) ונאמר בגוי האכזרי: גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן (דברים כ"ח, ג'). ונאמר: גוי אשר לא תשמע לשינוי (שם כ"ח, מ"ט). ולא תשמע מה ידבר. (קס"א).

לחוש הריח ד' מדות: הרוך, רצון, קנאה והריצות.

וחוש הריח יש לו (קס"ב) המדות ארבעה: החרון, והרצון, והקנאה, וההריצות, [הערה כ'] החרון מיוחס אל חוש הריח כמו שאמר: ויחר אפו (ש"א י"א, ו'). ויותר מטה (קס"ג) שנראה החרון הכעס והחימה באף שנאמר: באדין נבוכדנצר התמלי המא וצלם אנפוחי אשתני (דניאל ג', י"ט). והרצון יהיה בכח הרעיונים אשר המה במוח (קס"ד) כשלא ישנה אותה מקרה (קס"ה) מחוש הריח אשר הוא קרוב אליו מכל החושים הפועלים בו, וברצון נאמר: באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקושי (משלי ט"ז, ט"ז). והקנאה וההריצות יש שיהיו (קס"ו) בחוש האף והקנאה בסעיף (קס"ז) מן החרון ודומה למה שנאמר: (קס"ח) כי קנאה חמת נכר לא יחמול ביום נקם (שם ו', ל"ד). וכבר נתברר בזה השתתפות (קס"ט) החימה עם הקנאה בענין (ק"ע) החוש, וההריצות היא תנועת האדם ותהיה כל (קע"א) הנשימה אשר הם קוטב חוש הריח כאשר אמר (קע"ב) קודם לזה בפרק: כי לא לקלים המרוץ (קהלת ט' י"א).

לחוש הטעם ד' מדות: שמחה, דאגה, חרטה ושלוח.

וחוש הרביעי אשר הוא בטעם ארבעה מינין שהן ארבע מדות והן השמחה, והדאגה, והחרטה, והשלוח, הלא תראה כי השמחה הגדולה היא במאכל ומשתה אשר יגיעו אליה במיצוע חוש הטעם כמו שנאמר: הגישה לי ואכלה מציד בני למען תברכך נפשי (בראשית, כ"ז כ"ה), ונאמר עוד: ויאכל בעז וישת וייטב לבו (רות ג', ז'). ויש שמשמחין את הדברים אשר הם כמלות אשר הם (קע"ג) מעין הטעם כמו שנאמר: שמחה לאיש במענה

קנה) בנד' שהיא גם היא תהיה כתיב. קנט) בכ"י ב' ובנד' והחוננים כתיב. קס) בנד' מיעוט הקיבול כתיב. קסא) המאמר ולא תשמע מה ידבר ליתא בנד'. קסב) בנד' יש לו נ"כ כתיב. קסג) בנד' ואחר מטה שנראה כתיב. קסד) בנד' בטעם כתיב. קסה) בנד' מקרי כתיב. קסו) בנד' יש שהוא בחוש כתיב. קסז) בנד' והקנאה מסתעף כתיב. קסח) בנד' שנאמר בו כתיב. קסט) בנד' ההשתתפות כתיב. קע) בכ"י ב' כענין החוש כתיב. קעא) בנד' ויהיה בתוקן כלי הנשימה כתיב. קעב) בכ"י ב' ובנד' אמרנו כתיב. קעג) בנד' שהם מעין הטעם כתיב.

פיו, ומשלי, ט"ז, כ"ג.) ובהפך זה כשיעדר פועל החוש הזה תהיה הדאגה כמו שנאמר: ותכבה ולא תאכל (שיא, א', ז'), וכמו שנאמר ביהונתן: ולא אכל ביום החרש השני לחם כי נעצב אל דוד (שם, כ', ל"ד). והרבה כאלה בא (קע"ד) ברוד ובזולתו. ומדת החרטה הדרך אשר בה יוכל האדם לייחסה אל חוש המעם, היא התשובה בהתחרט על מה שעבר ומנוע הנפש ממניי ההנאות אשר תהיינה במעם (קע"ה) כמו שאמר: שובה ישראל עד ה' אלדיך (הושע, י"ד, ב'), ונאמר ונשלמה פרים שפתינו (שם, י"ד, ג'). והדומה לזה וייחס (קע"ו) מדת השלוח אל המעם כמו שאמר סנהריב: ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו, (מ"ב י"ח, ל"א) ונאמר: ויראו את העם אשר בקרבה יושבת לבטח (שופטים, י"ח, ז').

לחוש המישוש ד' מדות: נדיבות, קמצנות, נכורה ומורך.

והמישוש אשר הוא החוש החמישי יש לו ארבע מדות, והם הנדיבות, והקמצנות (קע"ז) והנכורה, והמורך. וייחס הנדיבות אל המישוש מפני שהמישוש לא יהיה כי אם ביד (קע"ח) והנדיבות לא יהיה כי אם בפתיחת היד כמו שהקמצנות תהיה בקפיצתו (קע"ט), ואמר נדיבות: מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו (משלי, י"ח, ט"ז). ובקמצנות נאמר: וקובץ על יד ירבה (שם, י"ג, י"א). וייחס הנכורה אל היד ויתבאר ממה שאנו (ק"פ) בו כי הפגיעה תהיה ביד (קפ"א כמה שנאמר: ידה ליתר תשלחנה, (שופטים, ה' כ"ו). ובהפך זה נאמר על המורך: חזקו ידים רפות (ישעיה, ל"ה, ג'). ונאמר על כן: כל ידים תרפינה (שם, י"ג, ז'). והדומה לו. וכמו שהתבאר (קפ"ב) כי כל מדות הנפש הם מיוחסים אל החמשה חושים, נשוב אל מאמרנו הראשון אשר אמר שהוא ענין הספר: (קפ"ג) ונאמר כי מפני שראינו רוב בני האדם שאינם יודעים להנהיג את מדותם ולשמש בהן על דרך המוסר והשכל, ראיתי מדרך הזריזות שאחבר בהם דברים מספיקים (קפ"ד) כוללים הרבה מסיפור המדות ואופני שימושם, והאיך תהיה ההגעה בתיקונם (קפ"ה) עם מה שפגעו כי קצת אוהבי ופצרו בי על הדבר הזה להיות לי ולחם למזכרת לעת התחלפות העניינים והשתנות הזמנים והמקומות והשנים, ופייסו אותי להיות מה שאחבר להם על דרך

קע"ד) בנד' והרבה כזה בא ברוד כתיב. קעה) בנד' המלה בטעם חסר. קע"ו) סה הרבה פעמים בשני הכ"י תמיד ויחס כתיב ובלי ספק צ"ל כמו בנד' ויחס. קע"ז) גם כאן בלי ספק טעות המעתיק וצ"ל כמו בנד' והקמצנות. קעה) בנד' אלא בבנין היד כתיב. קע"ט) בנד' כמו שהקמצנות יהיה קביצתו כתיב. קפ) בנד' כמה שאנו רואים כתיב. קפ"א) בנד' והפגיעה והיה ביד כתיב. קפ"ב) בנד' וכיון שנתבאר כתיב. קפ"ג) בנד' הם מיוחסת החמשה חושים נשיב אל דברינו הראשון שהוא ענין הספר כתיב. קפ"ד) בנד' דברים המספיקים כתיב. קפ"ה) בנד', ההגעה אל תיקונם כתיב.

יחס המדות אל החושים. וקודם שאחל לפרש ענייניהם אבאר אותם בדרך הצורה השעורית המופתית הנראית לעין, על כן ראיתי לרשום (קפ"ו) בתחילה צורת המבעים הארכעה אשר זכרנו קודם וחקקתי אותם בתחילת ספרי זה על תכונת ציוריה (קפ"ז) כדי שיהיו קרובים להבין ושיהיו הרעיונים מטהרים לזכור אותם בלי (קפ"ח) טורח וחקקתי בכל טבע מה שיש לו מן היסודות וייחסנו אל כל טבע מהם ארבע מדות כפי שמחייב המספר וייחסנו אותן אל מה שיש לו מן המדות מעשה אחד אשר הקדמנו לחלק מיניהם כפי מחלקותם (קפ"ט) להביא בכל צורה מה שיש מהם חס ומה שיש מהם קר ומה שיש בהם רטוב ומה שיש מהם יבש (קצ') והתחברותם והפרדם (קצ"א) כל זה על דרך הצורה. ואלדים (קצ"ב) אשאל להצילני מטענות הטוענים עלינו (קצ"ג) בסכלותם ולחסום פי מקנאינו באיולתם כי אינני בוטח שלא תכיאם קנאתם לרבר עלי, ועם כל זה לא אשוב מפניהם ולא אמנע בעבורם, ובאלדים אעזור ועליו אבטח והוא מגן לחוסים בו כמו שנאמר: טוב ה' לקויו לנפש תדרשנו (איכה ג', כ"ה). ואני נקי מטענותם אם ידברו וממלחמותן אם יתגברו, כי אין בידי עול אסכול גאותם (קצ"ד) בעבורי אלא אני אומר: ישטמוני תחת רודפי טוב (תהלים ל"ח, כ"א). והאלדים יודע כי לא נעזרתי (קצ"ה) בחיבור הספר הזה בזולתי רעיוני וכתיבתי (קצ"ו) ולא נסתייעתי (קצ"ז) בו בבילתי מחשבותי. ומי שהוא מאנשי הנפשיות (קצ"ח) היקרות והמזימות הנכבדות יבין מרמו (קצ"ט) דבריני מה שיורה על מה שיש בלכנו ואם יראה בו שניאה או טעות (ר) ידינני לזכות בחסדו, וכבר התנינו לייחס כל טבע אל יסודו וכל מדה אל טבעה כפי אשר יורה עליו המופת וכמו שאבאר אותם בזולתי המקום הזה בעזרת הכורא.

קפ"ו) בנד' ע"כ ראיתי בתחילה כתיב. (קפ"ו) בכ"ו ב', צוריה כתיב. (קפ"ח) בנד' טבלי טורח כתיב. (קפ"ט) בנד' לפי מחלקותם כתיב. (קצ') בנד' ומה שיש קר ומה שיש בהם רטוב ומה שיש בהם יבש כתיב. (קצ"א) בנד' ובהתחברותם ובהפרדם כתיב. (קצ"ב) בנד' ומאלדים כתיב. (קצ"ג) בנד' מן הטענות אשר טוענין וכו' כתיב. (קצ"ד) בכ"ו ב' נאותם כתיב. (קצ"ה) בנד' כי לא נתחברתי בחבור וכו' כתיב. (קצ"ו) בנד' ובכתיבתי כתיב. (קצ"ז) בנד' ולא נסמכתי כתיב. (קצ"ח) בנד' מאנשי הפעולות היקרות והמזומות היותרות כתיב. (קצ"ט) בנד' יירוח דבריני כתיב. (ר) שניאות או טענות וכו' כתיב.

ראו לבן אדם יובל,
ואש אהבה אינו אוכל.
פרוש אהלך סכל,
חושך יהי לי ויאכל.

אש אהבה מכבה
ומים נאמנים

ישפוני רוח סערה,
להיות לי לעזרה.
או להיות יום עברה.
ומי יעמוד ביום צרה.

אש אהבה מכבה
ומים נאמנים

העפר ישובב בי,
פעמים יאמן את לבי,
וכעס ירבה עוצב בי,
תסוכנו מחשבות לבי.

אש אהבה מכבה
ומים נאמנים

ואחרי אשר חקרנו (רב) הצורה הזאת על הביאור הזה נאמר כי כל אשר ספרנו ממדות האדם עשרים, מהן טובות בפני (רי) עצמן ומהן רעות בפני עצמן, וצריך שנדבר על תיקון מדותיו, כדי שינהג בעצמו (רד) המנהג הטוב עד שיהיו לו המדות טובות כמזון ידבק בהם ולא יפרד מהם מימי נעוריו (רה) וירגיל בהם לאט קו לקו ועניין אחרי עניין וכמו שאמר החכם: חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה (משלי כ"ב, ו) וכבר אמר הפילוסוף אפלטון: [הערה כ"א]. השכל מתנה והמוסר קניין, וההרגל על כל דבר שלטון. (רו) ודע כי כל מדות האדם אשר תראנה בו בימי הבחרות

(ר) בנדי ר"ט לחוס אהבה מקוה כתיב. (רא) בנדי ר"ט לכבות איד להבה כתיב. (רב) בנדי חקקנו כתיב. (רי) בנדי כפי עצמן כתיב. (רד) בנדי כדי שינגד בעניניו המנהג וכו' כתיב. (רה) בנדי עד שיהיו לו המדות הטובות כמדות ידבק בהן ולא יפרד מידו נעוריו כתיב. (רו) בנדי השכל והמוסר קניין ולהרגל על כל דבר שלטון כתיב.

והזקנה הם בימי הילדות והנערות, (רו) ואם בו כח להראותם אלא בכח (רח) ולא בפועל וכמו שאתה רואה מקצת הנערים נראה (רט) בהם מדת הבושת ומקצתם העזות (רי) ומקצתם מהם נוטים אחר התאוה (ריא) ומקצתם אל המעלות הטובות ומקצתם אל הרעות, ואלה והרומה להם ממדות הנפש הבהמית. וכאשר יגיעו (ריב) לימי הבחורות תגבר ותראה חזקת הנפש הדברנית וכחה בפעולה ותשיב כל (ריג) פעליה אל העצה הנכונה והמחשבה הטובה בתיקון המדות, מפני שאין ממנה הנפש הבהמית לתקנם.

ודברינו זה אעפ"י שהוא מדרך המופת ככר נחלטהו (ריד) מן הקבלה מדברי שלמה ע"ה שאמר: גם כמעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו (משלי כ', י"א). אך הנערים אשר גברה עליהם הנבלות איפשר להעתיקם (רטו) אל הדרך הטובה. (רטז) וכמו שהביאו משל מתיקון הסעיף קודם שיגדל, וכשישוב אילן יקשה לתקנו ולהעתיקו, ועל כן אתה רואה רוב בני אדם בעת זקנתם אינם נעתקים ממה שהיו בו בימי בחורותם (ריז), כאשר הם נעתקים (ריח) רוב בני אדם מעת הנערות אל עת הבחורות אל המנהג המובן, וזה כי (ריט): הנוך לנער על פי דרכו, ואמרו רבותינו ז"ל: בן עשרים בה ימות. [הערה כ"ב] ואומר כי מן הנמנע שיהיה פועל הרע בטבע נפשות המדברים מפני שאין זה החכמה (רכ). אך האלדים ברא את הנפש

הנפש התמימה זכה ונקייה.

התמימה זכה ונקייה וכמו שאמר החכם: לבד ראה זה מצאתי אשר עשה האלדים את האדם ישר (קהלת ז', כ"ט). ומה שיהיה ממנו זולתי הטוב היא ממרתת (רכא) הצומחת, ר"ל פועל הטבע, ואמרו מקצת הפילוסופים: מי שלא החזיק במדות הטובות אלא להשיג בהם הנאות הרגשותיו וצרכי גופו אינו יודע אמיתתם, אבל אשר ידרשם (רכב) לדעתו מעלתם וטובתם ושיכיר כי טוב לו שימות בהם מן החיים בשכונדם. ומי שמסלק מחשבתו מן המדות הרעות המקום יעליהו אל המדות הטובות (רכג). וכי רוחק האדם

(רו) בנד' כי כל מדות האדם אשר תראינה בו בימי הבחורות מדות יראה בכח מדות בוקנות בפעל והזקנות הסבו בימי הילדות והשחרות כתיב. (רח) בכ"י ב' ובנד' ואם אין בו כח להראותם כתיב. (רט) בנד' המלה נראה ליתא. (רי) ומקצתם העזות ליתא בנד'. (ריא) בנד' נוטים אל התאוה כתיב. (ריב) בנד' וכאשר יגיעו כתיב. (ריג) בנד' ותשיב אל פעליה כתיב. (ריד) בנד' נחלטה כתיב. (רטו) בנד' איפשר שיכול אדם כתיב. (רטז) בכ"י א' וב' ליתא הדוספה כולה וז"ל בנד': בעור אשר לא יעברו הנערות, אבל אם יגיעו ימי הבחורות בעור ימי הנערות קל לתקן המדות וקשה בהגיע הבחורות וימי הזקנות עומדים בעיניו, קשה להעתיקם אל הדרך הטובה. (ריז) בנד' ממה שיהו בכחורותם כתיב. (ריח) בנד' כאשר הם נתיקים כתיב. (ריט) בנד' והו' טעם וכו' כתיב. (רכ) בנד' שאין זה דרך מדרך החכמה כתיב. (רכא) בנד' היא הצומחת כתיב. (רכב) בנד' אבל אם יכחשם לדעתם כתיב. (רכג) בכ"י ב' ובנד' והיה קרבתו אל האלדים כתיב.

מן המדות הרעות תהיה קרבתו אל האלדים (רכד) וכפי קרבתו אליהם יהיה רחקו ממנו. ואתה דע לך, ועוד נאמר במדות האדם העשרים בו דוד ע"ה רמז אותם וכל ענייניהם במזמור אחד (רכ"ה) באמרו: אל תתחר במריעים ואל תקנא בעושה עולה (תהלים ל"ז, א'). מהם שהזכירם (רכ"ז) על פשט הפסוק, ומהם אשר רמז אליהם בלבד (רכ"ז) ומהם שצוה בהם בעבדות המקום יתברך (רכ"ח) כמיצוע המדות הטובות ומהם מה שהזהיר שלא לעשותם מן המדות הרעות, ומהם שסיפר בהם גנות אנשים אשר נטו סידורם ותיקונם (רכ"ט) ומהם מה ששייכה בהם אנשים אשר (ר"ל) הלכו על דרך נכוחה בהרגילם אל מנהג הטוב, ומה שאמר בתחילה (ר"ל"א): אל תתחר במריעים להזהיר (ר"ל"ב) שלא לאשר המריעים, וכיון שאינו מאשר אותם ראוי לו לשנוא אותם, ואחר כך הזהיר שלא לחמוד ולא לקנא בהם (ר"ל"ג), והוא מה שאמר: אל תקנא בעושי עולה, ואחר כך צוה שיהיה שליו וכוסח בה. והוא מה שאמר: כמח בה' ועשה טוב (שם ג'), ואחר כך רמז להתנהג במדות הכובשת והענוה, והוא מה שאמר: שכון ארץ ורעה אמונה (שם). ומה שאמר תחילה שכון ארץ ואחריו ורעה אמונה, מורה כי פרי הענוה אריכות ימים על הארץ כראוי למדת הכובשת והענוה אשר [הערה כי] ייתכנו (ר"ל"ד). כמו שידעת מה שנאמר במשה רבינו ע"ה (ר"ל"ה): בכל ביתי נאמן הוא (במדבר י"ב, ח'). ומה שקדם לזה מסיפור ענוותנותו (ר"ל"ו) ומה שאמרנו כי ראוי (ר"ל"ז) אריכות ימים למדת הכובשת והענוה. ומה שאמר (ר"ל"ח): ועניים ירשו ארץ והתענוו על רוב שלום (תהלים ל"ז, י"א), ומה שאמר והתענו על ה' ויתן לך משאלות לבך (שם ל"ז, ד'). רמז (ר"ל"ט) על מדת השמחה אשר ישתמש הצדיק בעבודתו אל אלודיו כשהוא נהנה בה. וכמו שאמר: שמחו בה' וגילו צדיקים (שם ל"ב, י"א). ונאמר בבשורת הישועה: שוש אישיש בה' תגיל נפשי באלדי, (ר"מ) (ישעיה ס"א, י"א). ומה שאמר ויתן לך משאלות לבך (תהלים ל"ז, ד'). רמז אל מדת התאוה אשר היא מדת האהבה, כי הבורא מפיך תאות הצדיקים כמו שיעדם באמרו: ויתן לך משאלות לבך. ומה שאמר: הרף מאף ועוזב חמה (שם ל"ז, ח'). (ר"מ"א)

רכד) בנד' וכפי קרבתו אל האלדים יהיה רחקו ממנו כתיב. רכה) כל המאמר מן ואתה דע לך הזה עד במזמור אחד ליתא בנד'. רכו) בנד' מהם שהדברים כתיב. רכז) בנד' מה שרמז עליהם ברמז בלבד כתיב. רכח) המלה יתברך ליתא בנדרס. רכט) בנד' אשר נטו מדרך תקונם וסידורם כתיב. רל) המלה אשר ליתא בנד'. רלא) בתחילה ליתא בנד'. רלב) בנד' רצה להזהיר כתיב. רלג) בנד' אותם כתיב. רלד) בנד' והענוה אשר כתבנו כתיב. רלה) בנד' אמונה במה שידענו בה וכו' כתיב. רלו) בנד' מספור ענותו כתיב. רלז) בנד' ומה שאמרתי כי אריכות ימים כתיב. רלח) בנד' הוא מה שנאמר כתיב. רלט) בנד' למד כתיב. רמ) כל המאמר מן ונאמר עד תגיל נפשי באלדי ליתא בנד'. רמא) בנד' היא כאשר תראה בפשוטו שהזהיר ממנו וכמו שאמר הרף מאף ועוזב חמה כתיב וליתא בכ"י.

מלמד האחת (רמ"ב) על ההנחה והשני על ההרטה על מה שעבר, ומה שאמר ועניים ירשו ארץ (שם ל"ז, י"א.) כפשוטו, ומה שאמר: זומם רשע לצדיק וחורק עליו שניו (שם ל"ז, י"ב.) רמז אל מה שמתנהג (רמ"ג) בו הרשע מן העוות והגבוהות ומה שאמר אדני ישחק לו (שם ל"ז, י"ג.) רוצה לומר שמאבר אותו, (רמ"ד) וישמח הצדיק באברו כמו שאמר. ישמח צדיק כי חזה נקם (שם נ"ח, י"א.) ומה שאמר: חרב פתחו רשעים (שם ל"ז, י"ד.) רמז אל (רמ"ה) מה שמראים הרשעים עם (רמ"ה) הגבורה והיכולת, ומה שאמר: לטבוח (רמ"ו) ישרי דרך (שם.) רמז אל מדת האכזריות שהיא הקשה שבמידותם, ומה שאמר: וקשתותם תשברנה (שם ל"ז, טו.) רמז אל מדת הנאוה ודומה לה, שנאמר: כגוי עז פנים: קשת וכידון יחזיקו (ירמיה ו', כג.) ומה שאמר: וזרועות רשעים תשברנה (תהלים ל"ז, ט"ז.) רוצה לומר שיגיע אליו (רמ"ז) שיבטל גבורתם (רמ"ח) ויחלוש בהם מעניין המורך עד שלא יוכלו להגביה זרועות, (רמ"ט) ומה שאמר: לווה רשע ולא ישלם (שם ל"ז, כ"א.) רמז אל מדת הכליות והציקנות [הערה כ"ד] ומה שאמר: וצדיק חונן ונותן (שם) זכר שני מדות אשר בנפש הצדיק והם הרחמים והגדירות, וכאשר כילה לזוכרם חתם אותם כזוכר הרצון (ר"ג) יהיה האדם נוהג המנהג בעשרים המדות כמו שזכרנו, מהתנהגו בטובות מהם ועזבו את הרעות ואז (רנ"א) ירצהו האלדים כמו שאמר: מה מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ (שם ל"ז, כ"ג.) ואל יעלה בלב אדם כי מה שאמר: מה מצעדי גבר כוננו (שם ל"ז, כ"ג.) הוא מראה ההכרח בעבודת המקום אבל הוא (רנ"ב) על הטובה הצפונה לו או על הרעה מן הגמול והעונש. ומה שאמר: מה מצעדי גבר כוננו (שם) רוצה לומר כי המקום ברא את הנפש שלימה לא תחסר כל (רנ"ג) וכשהוא נוטה אל המעלות החשובות והמנהג הטוב, והוא מה שאמר: כוננו, אז יהיה רצוי (רנ"ד) לרצון הבורא, והוא מה שאמר: ודרכו יחפץ (שם).

וכבר נתברר ממה שזכרנו כי דוד המלך עיה היתה כונתו במזמור הזה לספר תיקון מדות האדם והנהגתם המנהג הטוב (רנ"ה) חוץ ממה שזכרם שלמה עיה בספרו והזהיר עליהם בכל עניין שיוכל האדם, כאשר אני עתיד להביאם בכל שער משעריהם בעזרת הבורא, ואחרי כן נבא מדברינו אלה אל סיפור (רנ"ו) הצורה אשר עשינו לחושים ולמדות ולכאר בה איך יבאו

רמ"ב) בנר' האחד כתיב. רמ"ג) בנר' רמז אליה על מה כתיב. רמ"ד) בנר' שמאבר אותו רשע כתיב. רמ"ה) בנר' המלה רמז חסר. רמ"ו) בנר' מן הגבורה כתיב. רמ"ז) בנר' לנוכח כתיב. רמ"ח) בכ"י ב' שיניע אליהם כתיב. רמ"ט) בנר' כשתעשה גבורתם כתיב. רמ"ט) בנר' להגביה זרועותם כתיב. רנ) בנר' כזכר הרצון כתיב. רנ"א) בכ"י ב' ואם ירצהו כתיב. רנ"ב) בנר' הוא מראה על הטובה כתיב. רנ"ג) לא יחסר כל כתיב. רנ"ד) המלה רצוי בנר' ליתא. רנ"ה) בנר' והנהגתם מנהג הטוב כתיב. רנ"ו) בנר' איכות הצורה כתיב.

סעיפיהם משרשי החושים ואחבר (רנ"ז) כל איש אל מינו וכל מין אל זוגו. ואני רוצה לומר שאבאר מהות המדות המסתעפים מחוש (רניח) הראות וכמותם, מחוש השמע ושאר החושים על הסדר הזה ותהיה הצורה מגדלת כדי שתהיה קלה להבין וקרובה למתחילים (רנ"ט) ללמוד הענין הזה, והרוצים להגיע אל תועלתו הנעזרים באלדים על השגתם תועלתם מן החכמות המוסריות והתוריות (ר"ם).

וזאת הצורה המגדלת להוציא העשרים מדות (רס"א) מחמישה חושים ב"א. (בעזרת אלדים).

הראות,	השמע,	הריח,	המעם,	המישוש.
הנאווה,	האהבה,	הכעם,	הישמחה,	הגדיבות.
הענוה,	השנאה,	הרצון,	הראנה,	הציקנות.
הבושת,	הרחמים,	הקנאה,	השלוה,	הגבורה.
העזות,	האכזריות,	החריצות,	החרטה,	המורך.

וכיון שהגענו אל מה שרצינו מחקיקת דמות הצורות (רס"ב) נחתום עתה ספרינו (רס"ג) זה בזכרון פרקיו ושעריו, כי קראנו (רס"ד) ספרינו זה: תיקון המדות בעבור אשר כווננו בו להשיב טבעי בני אדם מעין השכלות אל אהבת המוסר ושנאתם (רס"ה) לרוב הפתאים עד אשר ישתדלו (רס"ו) לדעת טבעי החכמים ויבינו אותם מן העניינים רבים (רס"ז) מן הדברים, והבאנו מן המענות השכליות והמופתיות מה שנזדמן לנו והבאנו עוד מן הכתוב בספרים וראינו שנביא אחר כן מעט מזער מדברי (רס"ח) החכמים ומיליהם ולחבר אליהם ממה שחיברו אנשי המוסר בחרוים ומה שיזדמן לנו ממדות החכמה (רס"ט) כדי שיהיה ספרינו זה שלם בכל המעשים והעניינים (רע) והמעייין בספר הזה ידינין לזכות, (רע"א) מפני שלא הנעתי אל תכלית העניין ולא כאתי עד סוף תכונתו, כי לא כיוונתי בחיבור זה להועיל מי שהוא גדול ממני בחכמה בדורינו זה, מפני שאני חושב שהנעתי אל דרך מדרכי החכמה. אבל אני יודע כי הפרי הגדול אשר אריתי מן החכמה הוא הכרתי שאיני חכם ושלא אמנע מלשאול חבריי, ושאודה להם שאני מקצר

רנז) בנד' ומחבר כל איש כתיב. רנח) בנד' ויחוש הראות כתיב. רנט) בנד' כטעות וקרובה למתגמלים כתיב. רס) בנד' והתמיות כתיב. רסא) בנד' וזאת תכנית הצורה המגדלת להוציא המדות העשירים והמשה חושים כתיב. רסב) בנד' מדות הצורות כתיב. רסג) בנד' פתיחת ספרינו כתיב. רסד) בנד' ונאמר כי קראנו כתיב. רסה) בכ"ב ב' ושכחתם בנד' ושנתחכם כתיב. רסו) בנד' עד שישתדלו כתיב. רסז) בכ"ב ב' וכנד' בענינים רבים כתיב. רסח) בנד' מחבורי החכמים כתיב. רסט) בנד' מן חידות החכמה כתיב. רע) בנד' בכל עניינו כתיב. רעא) בנד' בחסדו לזכות כתיב.

ואומר כמו שאמר המשורר: ומן הדברים שצריך בעבורם לדוניני לזכות על שלא הגעתי עד תכלית (רע"ב) מה שאנחנו בו בזמן הזה מן הדווק והגליות ותכיפת הצרות והשתנות העתים והעניינים (רע"ג) ואיני כמתרעם, אבל עם כל זה איני נמנע להודות לבוראי ולשבתו על מה שחננו מן הטובה ועל מה שהאיר עינינו להמציאנו הדרך להבין מעט מן החכמות. והנה חלקנו ספרינו זה על חמשה חלקים וכל חלק מהם כולל ארבעה שערים עם השלמת (רע"ד) עשרים השערים כמו שהתנינו בצורה, והיברתי אל כל חלק מה שיש מן החושים ולכל חוש מה שיש לו מן המדות. ואלה חלקי הספר והם חמשה כנגד החמשה חושים אשר הקדמנו לזכרם.

החלק הראשון: בחוש העין והוא כולל ארבעה שערים.

השער הראשון: במדת הגאווה והגבהות.

והשער השני: במדת השפלות ולהורות להתנהג בה.

והשער השלישי: במדת הבושת והענוה.

והשער הרביעי: במדת העזות ולהזהר ממנה.

והחלק השני אשר הוא חוש השמע כולל ארבעה שערים.

השער הראשון: במדת האהבה והאיך יתנהג בה האדם ושכח אנשיה ולהורות איך ידבק בה האדם.

השער השני: במדת השנאה והאיך יתרחק האדם ממנה (רע"ה).

והשער השלישי: במדת החנינה והרחמים.

והשער הרביעי: במדת האכזריות.

והחלק השלישי: בחוש הטעם והוא כולל (רע"ו) ארבעה שערים.

השער הראשון: במדת השמחה.

השער השני: בדאגה ולדחות העצב.

השער השלישי: בשלוח והבטחון.

השער הרביעי: בחרטה.

והחלק הרביעי בחוש הריח והוא כולל ארבעה שערים.

השער הראשון: הכעס והחרון (רע"ז).

השער השני: הרצון והסכרת פנים (רע"ח).

השער השלישי: בקנאה ובחמדנה.

השער הרביעי: בחריצות והזריות.

והחלק החמישי: בחוש המישוש והוא כולל ארבעה שערים.

השער הראשון: בנדיבות ונמילות חסד.

רע"ב) כנ"ד אל תכלית זה כתיב. (רע"ג) כנ"ד והשתנות העניינים כתיב. (רע"ד) כנ"ד עד השלמת כתיב. (רע"ה) המאמר והאיך וכו' ליתא בנדפס. (רע"ו) כנ"ד ולו ארבעה וכו' כתיב. (רע"ז) כנ"ד בכעס ובחרון כתיב. (רע"ח) כנ"ד ובחסרת פנים כתיב.

השער השני: בכליות ובציקנות (רע"ט).

השער השלישי: במדת הגבורה.

השער הרביעי: במדת המורך והעצלות, והנה נשלמו עשרים המדות. וכיון שהשלמנו לספר חלקי ספרינו ושעריו, נתחיל לבאר כל שעריו בעיה, ואותו אשאל (ר"פ) שידריכנו בדרך הישרה והנכוחה כאשר שאל אותו משיחו: הדריכני באמתך ולמדני כי אתה אלדי ישעי אותך קייתי כל היום (תהלים כ"ה, ה').

השער הראשון מן החלק הראשון הגאווה.

גאווה תמצא בבחורים ומי שמזנו הם.

נדבר על מדת הגאווה, ומה טוב שנזדמן לשער הזה שיהיה תחילה לכל השערים כפי חיוב הערך והמספר.

ואמר כי ראיתי הרבה מן החכמים מתנהגים במדת הזאת שלא במקומה והם מעליץ אותה על שאר מדותם עד שנהגו בה הפתאים ומשתמשין בה בעניין שאין צריך להם להשתמש עד שגברה על טבעם, אף אני רואה המדה הזאת נמצא הרבה בקמני אדם, רוצה לומר על ידי הכחרות והנעורות כל שכן כשיזדמן לה מי שמזנו חס ובעל מרה אדומה מפני שדרך המרה האדומה ובהמיינותה. (רפ"א) תעזור טבע האדם להתנהג במדה הזאת עד שהוא מתנהג בה בעניין שאינו ראוי להראותה בו.

ומסעיפי המדה הזאת הגבוהות והיהירות ורדיפת השררה, ואילו הסעיפים אינם ממדות החסידים הקדמונים אשר העירו (רפ"ב) להם מדותם החמודות, כי הם כנגד אלה.

גבוהות, יהירות, רדיפת שררה.

וכבר ראינו שיש מבני אדם שנודעו במדה הזאת והם מתנהגים בה (רפ"ג) שלא במקומה והם מגונים אצל בני אדם, ויש מהם שמתנהגים בה בעניין הטובים שבמדה והן משובחין עליהם איני מאריך לזכור את שמם מפני שהם ידועים. וכיון שהרכר כן צריך שנתחכם להגיע אל הנהגת המדה הזאת כראוי ונמנע מהתנהג בה כשאין ראוי לה וישנזכור (רפ"ד) מה שיבוא לאדם מן המנהגים מגונים שבה ומן ההפסד.

רפואת זאת המדה.

ונאמר כשנראה ממדה הזאת גוברת בטבע האדם צריך לחשב כדברים המופלאים המפחדים והמבהילים (רפ"ה) המחשבה בראשית היצירות ובסופם,

רע"ט) בכ"ו ב' והקמצנות כתיב. (רפ) בנד' ואותו נשאל כתיב. (רפא) בנד' שבחמייתה כתיב. (רפב) בנד' אשר העירו כתיב. (רפג) בכ"ו ב' בהם כתיב. (רפד) בנד' ובשנזכור כתיב. (רפה) בכ"ו ב' והמבהלים כתיב.

(רפ"ו) והאיך תחילת ההוויות ואיך יהיה הפסרם ותכליתם, וכשידע כי המצאות כולם משתנות וחולפות כל שכן שנשתנה מציאותו ויכלה גופו, ותשוב מדת הנפש אשר היתה גאה בעת החיים שפלה מתחרטת בעת מיתה. וכשתהיה הדעת מהייתב זה מן ההקשה השכלית ומחכמת הקבלה צריך שישתדל האדם החכם לשוב אל מדה טובה ולהניח זאת המדה מעצמו מפני שהיא מגונה ואינה מביאה לשום תועלת.

סיבה לתקלת רבות.

אך היא סיבה לתקלות רבות כל שכן אם תביאנה נאותו שלא יתייעץ עם שום אדם ויהיה מחזיק בדעתו וסומך על עצתו. ובמדות זה אמר החכם: דרך אויל ישר בעיניו (משלי י"ב, ט"ז). וכבר ידעת מה שאירע לקרח ורחבעם ורבים כמותם כשסמכו על עצתם. וצריך האדם שיחשב בלבו כשאינו מתוודה מחטאו ושכ מדרכו והוא רואה לעשות כן, כי יארע אותו מה שאירע להם בלא ספק, וכזה אמר החכם: כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן לכות [ציל רוחות] ד' (שם ט"ז, ב'). ואמר בגאווה: לפני שבר נאון (שם ט"ז, י"ה). הטעם כי תקף לגאווה והגאון (רפ"ז) השבר — והשפלות וכמו שאירע לפרעה על אשר אמר: מי ה' אשר אשמע בקולו (שמות ה', ב'). ונלית באומרו: אני הרפתי את מערכות ישראל (ש"א י"ב, י'). וסנחריב באומרו: מי בכל אלהי הארצות (ישעיה ל"ג, כ'). ונבוכדנצר באמרו: ומן הוא אלה די ישיזבנכון מן ידי (דניאל ג', ט"ז). והדומה להם אשר אמר בדבריהם אשר היתה אחריתם תכלית הבז והקלון. ומי שהוא במדה הזאת איננו ניצול מן החטא והעון וכמו שאמר החכם: זר יהיר לץ שמו (משלי כ"א, כ"ד). הזכיר בכאן הוידים והיהודים (רפ"ח) כי הם אנשי גאווה, וצריך שיתבייש הנוהג במדה הזאת, ותזכור (רפ"ט) כי כפי גאותו תבואה השפלות וכפי הגבהות תבואה הדלות פתאום, וכמו שאמר החכם: גאות אדם תשפילנו (משלי כ"ט, כ"ג). והטעם כי הגדולה שבסיבות המשפילות את האדם היהירות והניאות והם ממדות הרשעים, כמו שאמר: גבה [ציל רום] עינים ורחב לבב (שם כ"א, ד'). ואשר גרם לקצת המתגאים והמתגדלים להתנהג במדה הזאת, היא שהם מתעקשים וטוענים כי הנפש מתאוה אל הגדולה וקשה בעיניה השפלות. ועוד אמר: כי השררה מחזקתה והדלות מחשלתה, ולולי השררה לא היה העולם מתקיים. ועוד כי כל תפילות הצדיקים היו להגיע אל המעלה הזאת כמו שאמר: יעבדוך עמים וישתחו לך לאומים, (בראשית כ"ז, כ"ט). וכזאת המעלה בישר הקביה נביאו כשאמר לו: ומלכים מחלצוך יצאו, (שם ל"ה, י"א). ובהפך הזה כשתהיה הנקמה בשונאי ישראל

(רפ"ו) בנדר' ובסופה כתיב. (רפ"ז) בכ"י ב' ובנדר' נאון כתיב. (רפ"ח) בכ"י ב' ובנדר' והיהודים כתיב. (רפ"ט) בנדר' ויזכור כתיב.

פסק מהם השררה כמו שאמר: ויכרת ה' מישראל ראש וזנב כפה ואגמון (ישעיה ט', י"ג.) והדומה לזה. ולא שמו אל לכם הפתאים המחזיקים במדה הזאת, כי כאשר ינהגו כה תגכהנה נפשותם מישותם (ר"צ) ויתנאו על קרוביהם (רצ"א) ויפנו עורף אל חביריהם וילעגו לעצת האדם וסומכים על עצת נפישם ומתייחדים בה. אך אם יתנהגו כה לימנע (רצ"ב) מן העבירות והעניינים המגונים לעלות מן המעלות משובחות, ושתכסוף לעבודת האל אשר היא הטובה שהטיב בה לעבדיו מפני שהיא הסכה להגיעה אל הנעימות האלודיות ולהקריבם אל המעלות המלאכותיות, ועליהם נאמר: לא ירע מצדיק עיניו ואת מלכים לכסא ויושיבם לנצח ויגברו (איוב ל"ז, ז'). ומהשתמש בנאווה שלא כראוי ומייחד בעצת עצמו, דומה למי שנאמר: בכל תושיה יתגלע (משלי י"ז, א'). ובה אמר החכם: חכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם (שם כ"ז, ט"ז.) ואיפשר שתביאחו גאותו להיכנס כמה שאינו ראוי לו בכמחונו בעצתו שתהיה מצלת אותו ועל דעתו שתמלטהו, והיא אשר תכשילהו, וכמו שנאמר: מפיר מחשיבות ערומים ולא תעשינה ידיהם תושיה (איוב ה', י"ב.). וכיון שהגענו עד כאן לספר על מדת הגאווה והאיך אדם צריך להתחכם להנהיגה על המנהג הראוי לה ולדחות אותה במקום שאינה ראויה בה. נזכור עתה מדברי החכמים על המדה הזאת ומחיבוריהם שחיברו בה.

סוקראט.

אמר סוקראט האלדי: [הערה כ"ה]. מי הוא אשר לא תפרד ממנו הדאגה המבקש לעלות אל מעלות מי שהוא גדול ממנו; ואמר: מי שמחזיק את עצמו בחזקת דעתן מחזיקים אותן בני אדם בחזקת שוטה. ונאמר: סמוך לבאווה רוע מעללים, ואמר סוקראט האלדי: מי שמעלליו רעים מתמדת שנאת הכריות והנפשות טעות (רצ"ג) מעליו. ואמר אריסטוטוליס: [הערה כ"ז] כאשר נעימות הצורה אור הגוף, כן נעימות המדות אור הנפש, ואמר בצוותו [הערה כ"ז] לאלכסנדרוס תלמידו: אין מחשיבות שיהיה המלך מתנאה על בני האדם וכל שכן קצתם על קצתם, ונאמר על אחד מן הגאים, כי היה הולך יום אחד ונשמט מנעלו (רצ"ד) האחד מרגלו והישליך השני והניח שניהם. ואמרו הקדמונים: מי שרוצה להטיב את מדותיו ירכו הקופצים עליו ונאמר על מזדשיר [הערה כ"ח] המלך (רצ"ה) כי נתן על יד אחד מעבדיו העומדים עליו כתב ואמר לו: כשתראה אותי כועס תנהו לי מיד, והיה כותב בו: שוב, לך כי אינך אלוה, אבל אתה גוף שיאכל קצתו את קצתו ובקרוב ישוב רמה ועפר.

(רצ) בכ"י ב' ויצאו משותם כתיב. (רצא) בכ"י ב' בטעות קרובים כתיב. (רצב) בנד' להמנע כתיב. (רצג) בנד' והנפשות נוסות מעליו כתיב. (רצד) בנד' ונשמט מנעל כתיב. (רצה) בנד' אודרשיר הסלך כתיב.

השער השני השפלות, נדבר בו על השפלות. שפלות מדה נחמדת.

זה השער קרוב אל הטובה מן הראשון, מפני שמי שיש בו המדה הזאת כבר השיב את נפשו ומנע אותה [הערה כיט] מדרות התאוה, (רצ"ו) ובהגיעו אל המעלה הזאת הנכבדת ישלמו לו העניינים והמעללים הטובים אשר באדם, והיא מדה נחמדת מאד למי שרוצה לנחול שם טוב, והלא תראה כי השפלות טובה שבמעלות הטובות, והנביאים ע"ה הנזכרים במדות האלדיות אמרו קצתם: ואנכי עפר ואפר (בראשית י"ח, כ"ה). וקצתם אמרו: ואנכי תולעת ולא איש חרפת אדם ובוזי עם (תהלים כ"ב, ז'). והדומה לזה ושיבחוהו. וממה שצריך שידעוהו האיש הנלכב, כי השפלות והנמיכות מביאות את האדם לידי הכבוד כמו שירעת מהשר השלישי אשר התחנן לאליהו (רצ"ז) בדבריו העריבים באמרו: תיקר נא נפשי בעיניך ונפש עבדיך [צ"ל] תיקר נא נפשי ונפש עבדיך אלה חמשים בעיניך]. (מ"ב א, י"ג.) כי לא קרהו מה שקרה לראשונים מפני שכל מי שמשפיל עצמו סוף בא לידי כבוד וגדולה וכי נזכר (רצ"ח) בה הענוה והכבוד. וכמו שאמר: עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים (משלי כ"ב, ד'). והחסידים הראשונים היו מתנהגין במדה הזאת ומנבירים אותה על טבעיהם. ונאמר על אהר מן המלכים כי היו אצלו (רצ"ט) אהר אנשים רבים יושבים אצלו, וקם הוא בעצמו ותיקן הגר, אמרו לו למה לא צויתנו? אמר להם: מלך קמתי ומלך ישבתי, ואומר

גמורה:

כי כל מעלה מתקנאים באדם עליה [הערה ל'] חוץ מן הענוה, ואמר בזה גמיהר הפילוסוף פרי השפלות האהבה והמנוחה ותדע כי עבודת האדם את אחיהו ואת רעהו מגדלתו. ויש מי שאמר כי השפלות, הוא (ש) שתתחיל בשלום מי יתפגע בו (ש"א) ותישב בשפל המושבות, וממה שדומה למעלה הזאת כבר הגיע למעלה גדולה, ואת מי שחננו הבורא (ש"ב) המדה (ש"ג) הזאת, כבר אהבו. ואמר הכתוב באדם המסתפק במה שיש לו: צדיק אוכל לשובע נפשו (שם י"ג, כ"ה). ובהפך זה אומר: ובמץ רשעים תחסר (שם). ומי שחננו בוראו כה ובריאות ובטחה אינו (ש"ד) צריך שידאג.

ונורמת מנוחה.

ופרי המדה הזאת המנוחה, וכבר נאמר כי המדה הזאת היא העושר הגדול. ואמרו קצת מן החכמים: מי שרצונו מן העולם במה שמספיק לו,

רצ"ו) בנ"י מדרוש התאות כתיב. (רצ"ז) בנ"י אשר התחכם לאליהו כתיב. (רצ"ח) בנ"י ובן נזכר כתיב. (רצ"ט) כאן חסר המלה לילה כאשר היא בכ"י ב' ובנ"י. (ש) בנ"י שהתחיל כתיב. (ש"א) בנ"י חסר המלה בו. (ש"ב) בכ"י ב' ובנ"י המקום כתיב. (ש"ג) בנ"י והמדה כתיב. (ש"ד) בכ"י ב' ובנ"י איננו כתיב.

יהיה המעט שלו די לו, והסבלנות ממין המדה הזאת. ואחד מן החכמים היה מצוה את בנו ואמר: מי שאינו סובל דבר אחר, ישמע דברים רבים ומי שהוא נקל אצל עצמו, יהיה נכבד אצל בני אדם. אך אשר צריך האדם להרחיק המדה הזאת, שלא יהיה נכנע לרשעים, ובוזה אמר הכתוב: מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע (שם כ"ה, כ"ו). והיה אומר חכם אחד: אין בכני אדם מי שצריך לחמול עליו חמלה גדולה, כחכם שנפל בין הפתאים.

לוקמאן.

ובמוסרי לוקמאן: [הערה ל"א] הנדיב כשהוא נפרש יכנע, והנבל כשהוא נפרש מתנאה, ובספר הקומי: [הערה ל"ב] השפל מבלי התנבל והסתלסל מבלי התגדל, ודע כי הגדולה מעות והגאווה שטות.

השער השלישי הבושת. נדבר על מדת הבושת.

בושת.

נשאל החכם מה הבושת? אמר: השכל! אמרו לו: ומה השכל? אמר: הבושת! והמדה הזאת אעפ"י שהיא מעין השפלות מעלתה גדולה ממנה מפני שהיא אחות השכל. וכל חכם לב יודע מעלת השכל וכשהוא מכדיל בין האדם ובין הכהמה כשכלו וכמכעו ומונעו את תאוותו ובשכל מגיע האדם אל תועלת החכמה, ובו יגיע אל אמיתת הדברים וגם בו יגיע להודות לייחוד בוראו ולעבודתו, ובו יוכל להרמות אל המלאכים. וכיון שהמדה הזאת כמעלה הזאת מן הגדולה, צריכה שתהיה חבירתה ורעייתה והדומה לה שהיא מדת הבושת קרובה לה כמעלה. והראייה על שהיא דומה לה, מפני שלא ראית בוישן (ש"ה) חסר דעת ולא דעתן מבלי בושת, על כן ראוי שישתדל האדם להתנהג כמדה החשובה הזאת ולהתחכם לה עד שתחשוב לו (ש"ז) בטבע ויגביר אותה על כל טבעיו ותהיה בעיניו חשובה משאר מדותיו כי בה יגיע אל רוב המעלות וימנע בעבודה מכל המדות המגונות, וכמו שאמרו: מי שיעטהו הבורא מעיל הבושת ייעלמו מוסיו מבני אדם והתוד והכבוד סמוכין לו, כמה שנאמר: ולפני כבוד ענוה (משלי מ"ו, ל"ג). והענוים מגיעין אל רצון הבורא יתעלה כבושתם וכשיגים הטעם הקיים (ש"ז) ולומדים דרכיו, כמה שנאמר: ידרך ענוים במשפט וילמד ענוים דרכו, (תהלים כ"ה, ט"ו). ומי (ש"ח) שצריך לו להשכיל מבני אדם כן צריך להתבייש מעצמו, ואמרו: כי הבושת והאמונה דומות ושוות זו לזו ולא תיגמר האחד מבלעדי חבירתה. ואמרו: כי העזות ומיעוט הבושת כסעיף מע"ז. [הערה ל"ג] ומי שרוצה להרגיל כבושת ולהיטבע בו ישב תמיד לפני מי שמתבייש ממנו. והיה אומר אחד מן הערב: אל תראה מבני אדם, אלא מי שמראה את עצמו כי איננו יוכל לעמוד זולתך ואם אתה צריך לו יותר,

שה) בכ"י בטעות בוישן כתיב וצ"ל ביישן. (שו) בנ"ד עד שתשוב לו כתיב. (ש"ז) בנ"ד הנועם הקיים כתיב. (שח) בנ"ד כמו שצריך כתיב.

ואם תחטא לו (ש"ט) ימחול ויראה את עצמו כאילו הוא החוטא, ואם תרע לו, יראה עצמו כאילו הוא הירע לך: ואמר אחד מהם: סוף מה שקיבלנו (ש"י) מדברי הנבואה: כשאניך מתבייש עשה כל רצונך, ואמר הפילוסוף: חיי בני אדם בזכות האמונה והיראה ימים רבים ואחר כן חיי (ש"יא) במדת הכבושת והענוה והשפלות.

אריסטו.

ואמר אריסטוטליס בדברי תוכחותיו: בעבור הכבושת ירכו (ש"ב) העוורים, והיה אומר: סימן הבנים הכשרים, הכבושת הנראה על פניהם, הכבושת היא דרך החיים הארוכים. ואמרו קצת הפילוסופים: הכבושת נודעת בעת הכעס, ואמר שנאת הביושן (ש"ג) טובה מאהבת הכסיל. ומי שהוא רוצה להיזהר במדה הזאת אל יחל הדר פניו לשאול מכפני אדם (ש"ד) כי כיון שתחלל הדר פניך אי אתה מוצא מי שמחדשהו לך (ש"ה) אך אין אתה מתבייש מלומר האמת ומוהיר על הטובה, והורות ללכת בדרכי הטובה והעבודה, (ש"ו) כי הכבושת היא מגונה ואין ראוי להתנהג בה (ש"ז) כמו שאמר הנביא ע"ה: ואדברנה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש, ותהלים קי"ט, מ"ג. אבל צריך להתבייש מבני אדם ולשום על פניו מסוה הכבושת, וכמו שאתה יודע מענין שאול בהחבאו כמו שנאמר: הנה הוא נחבא אל הכלים (ש"א י, כ"ב). בחרו האלדים למלכות, כמו שנאמר: הראיתם אשר בחר בו ה' (שם י, כ"ד). ולדעת הפילוסופים והחכמים המדה הזאת ממעלי הנפש היקרה והיא לעומת השלמת הגוף, וגדר הפילוסופים: הכבושת, כי היא הנהגת הדברים על מנהגים הטובים והניחים על אופניהם הנעימים ומי שמתבייש, תגדל מעלתו שיהיה אדון, ואתה תתכונן ותבחין!

השער הרביעי במדת העזות.

עזות.

מה שסיפרנו משבחי מדת הכבושת ותעלותיה (ש"ח) נדבר מעט כנגד גנות מדת העזות, ומי שהוא במדה הזאת, הוא מגונה אצל המקום וכמו אלה שנאמר בהם: חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב, (ירמיה ה', ג'). ואמר החכם: בא זדון ויבא קלון (משלי י"א, ב'). ר"ל כי כאשר תגבר מדת העזות על האדם יקל אצל בני אדם ואין מביטין אותו בעין חשיבות ואל תשורינו עין ברחמים אפילו אם יהיה חכם כאשר עושיין אל הכושן, (ש"ח) וכמו שנאמר: ואת צנועים חכמה (שם). ואם הוא מן החסידים ורוצה להגחיג עצמו במנהג הטוב אשר ירצה בו הכורא, יסור מן המדה הזאת ויתבייש ממעשיו וירחיקנה ממטע נפשו. ובמי שיש בו מדת העזות אמר החכם: זר

ש"ט) בנר' חסר לו. (ש"י) בנר' מה שקיבלו כתיב. (ש"יא) בנר' ואחר כן חייב כתיב. (ש"יב) בנר' ירכו את כתיב. (ש"יג) בכ"י ב' הבושן ובנר' הבישן כתיב. (ש"יד) בנר' מבני אדם כתיב. (ש"טו) בכ"י ב' ובנר' מי שיחדשהו לך כתיב. (ש"טז) בכ"י ב' ובנר' והתורה כתיב. (ש"יז) בנר' להתנהג בהם כתיב. (ש"יח) בנר' ומעלותיה כתיב. (ש"יח) צ"ל הביישן כמו לעיל.

יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון (שם כ"א, כ"ד). ר"ל כי מי שהוא עו פנים ינמלדו המקום כפעולו (שי"ט) כמה שאמר: עושה בעברת זדון. (שם) והסתיר מכאן כאילו אמר: ה' עושה בעברת זדון. ואפשר שיהיה בעברת זדון שב אל (ש"כ) זה בעל העזות שהוא עושה במדת העזות עברת זדון, ומה שדומה לזה, וכשתהיה המדה הזאת בטבע האדם צריך למי שמתחבר עמו שישיהו ממנה במיני תוכחת ונגערות כפי שיוכל עד שיסור ממה שהוא בו וכמו שאמר. העז איש רשע בפניו (שם כ"א, כ"ט).

מתי היא משוכחת.

אך המדה הזאת משוכחת בעזרת התורה והראות העבודה ואמירת האמת, אבל לעמוד בה כנגד הצדיקים ונביאי האלדים מגונה למאוד. כמו שאמר: והכנים קשי פנים וחזקי לב, (יחזקאל ב', ד'). ואם יהיה האיש הזה המשתמש במדה הזאת בעל מזג אדומה ויהיה בימי הבחורות, אז תראה עליו המדה הזאת עד מאד, וצריך שיעמוד בפניה בהפכה וירא אלדים (שכ"א) ויתחרט ויניח המדה המגונה, ויגבר עליה בעזרת האלדים.

נשלם החלק הראשון ואתחיל החלק השני.

השער הראשון מן החלק השני האהבה, והוא שער החמישי מן הספר הזה.

אהבה תמצא בטבע בכל אדם.

נדבר בו על מדת האהבה כמעט שלא ימלט מן המקרה הזה שגם אדם אלא מי ששכלו מושל בטבעו וברעתו (שכ"ב) וזה נמצא (שכ"ג) מעט, וכשימצא הוא מן החסידים בלי ספק, והחשק מורכב בטבע האדם, ומי שרוצה להיות גביר ואדון ירחיק המדה הזאת מעליו ואל יתנהג בה וילעג לה ויש לה בלעדיה, (שכ"ד) כי הוא מן המדות הגרועות. וכבר ידעת כי לא יגמרו מעללי החכמים עד שימשול נפשם בתאותם, (שכ"ה) ומי שהמשיל שכלו בתאותו, משוכחים מעשיו, ועקב השגת התאות ביאת המדיום והרעות, ומסימנימי שתאותו גוברת עליו, שהוא הפספס [הערה ל"ד] ואינו עומד על דיבורו אחד, (שכ"ז) כל שכן אם יהיה גובר על מזגו טבע אדם, וימיו ימי הבחורות והזמן זמן הקיץ, אז תגבר עליו המדה הזאת, וראוי לחכם שיתרחק מן המדה הזאת ואל יתנהג בה, כי היא מביאה לידי היזק גדול ושירע לו מה שירע לבעל המדה הזאת, מן הבוה והשפלות והכניעה לפני אוהבו. ואחר כל זה אחריתו רעה, וכאשר ידעת מענין אמנון ותמר ומה שקרהו מפני

שיט) בכ"י ב' ובנד' כפעלו כתיב. שכ) בכ"י ב' שב אל העזות שהוא עושה כמו כתיב. שכ"א) בנד' וירא את אלדים כתיב. שכ"ב) בנד' בעצמו וברעמו כתיב. שכ"ג) בכ"י ב' ובנד' נמצאו כתיב. שכ"ד) בנד' וישנה בלעדיה כתיב. שכ"ה) בכ"י ב' בתאותו כתיב. שכ"ו) בכ"י ב' אחת כתיב.

שנטה אחר תאותו. אך צריך האדם להתנהג במדה הזאת בעבודת אלדיו ובתורתו כמו שנאמר: כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א', ב'). ואמר עוד: כה אהבתי תורתך כל היום היא שיהתי, (שם קי"ט, צ"ז). ועכ"פ מי שמתעסק בעניני החכמה והמוסר, יהיו מבדילים בינם ובין התאוה. ואמר החכם: כשתצטרך לישאל עצה על דבר ולא תמצא מי שתשאל, התרחק ממנו ואל תקריבוהו אל תאותך, כי התאוה אויבת ללב. ואומר מי שנמשך אחר תאותו יפסיד, ומי שימרה אותה יגבר. והמדה הזאת בוחרים בה כסילי בני אדם מפני קרבת עריבותה ומה שבוחרין בו מן השחוק והשמחה ושמיעת הניגונים העריבים ואינם שמים על לב מה שיהיה באחרית מן הדאגה והמדורים, ועל כן הם נוטים אחרי טבעם להשיג התאוה הנמצאת וכמה שנאמר: תאוה נהיה תערב לנפש (משלי י"ג, י"ט). והם נוטים מדרכי החכמה מפני שהשגת הנאותם ונעימתם רחוקה מדעתם, ובמחשבתם היא רחוקה, ואינה רחוקה אך היא קרובה, והיא רחוקה מדעתם. וצריך שישתמש האדם במדה הזאת ר"ל האהבה בעבודת האלדים (שכ"ז) כמו שאמר: ואהבת את ה' אלוך (דברים י"א, א'), ובנפשו כמו שנאמר כי אהבת נפשו אהבו (ש"א ב', י"ז), ובקרוביו כמו שנאמר: ויאהב יעקב את רחל (בראשית כ"ט, י"ח). וישראל אהב את יוסף (שם ל"ה, ג'), ובארץ מולדת כמו שנאמר כי אל ארצי ואל מולדתי אלך [צ"ל תלך] (שם כ"ד, ד'), וברעהו כמו שנאמר בדוד ויהינתן: נעמת לי מאד (ש"ב א', כ"ז), ובכיתו כמו שנאמר: אילת אהבים ויעלת חן (משלי ה', י"ט), ובחכמה כמו שנאמר: איש אוהב חכמה ישמח אביו (שכ"ה) (שם כ"ט, ג'). וממוסר המדה הזאת שיראה אהבה לכל בני אדם. ואומר מי שרוצה להיות אהוב לבני אדם (שכ"ט) יתנהג עמם במוסר הטוב. וההנאה מביאה לידי אהבה כמו שהזקק מביא לידי שנאה. ומחלקי המדה הזאת בקשת הגדולות והתאות הרחוקות, וראוי לאדם הנלכב לייסר את נפשו עד שיתרחק מהם, וכאשר תגבר המדה הזאת על הנפש יתכסלו החושים ואיננו מרגיש במה שהוא בו מן הטעות וכמה שנאמר עליי והוא כמו שנאמר: (ש"ל) הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע (ישעיהו ה', כ'). ואמר החכם: אהבתך הדבר מעורת עיניך ומחרשת אוזניך. וחכם אחד כתב אל חכם אחר בענין הכרח התאוה ואמר: אל תגיע אל מה שאתה אוהב עד שתסבול הרבה ממה שתשנא ולא תנצל ממה שתשנא עד שתסבול הרבה במה שאתה אוהב.

ב. השער השני במדת השנאה מן החלק השני והוא השער השביעי מן הספר.

(שכו) בנדר' ר"ל באהבת האלדים כתיב. שבה) במשלי בן חכם ישמח אב כתיב וכן הוא בנדר' (שכ"ט) בנדר' להיות אוהב לבני אדם כתיב. (ש"ל) בנדר' והוא במי שנאמר עליו כתיב.

שנאה.

צריך שתדע כי מי שישנא בני אדם ישנאוהו גם כן, והמדה הזאת כשתגבר על נפש האדם, היא מחזקת אותה הרבה עד שמגיע עניינה לשנוא את המאכל ואת המשתה, אשר בהם חיי רוחו מלבד, אשר מביאה אליו מן ההזק משאר בני אדם. וכשתהיה אהבה גדולה שלא לשם (שליא) שמים תשוב לשנאה גדולה. והנה ידעת מה שנאמר באמנון: וישנאה אמנון שנאה גדולה, (שם י"ג, ט"ז). ומי שאוהב אותך לדבר, עם פנותו יפנה, ואין צריך לומר שנאמין בעצת השונא והאויב כמו שנאמר: ונעתרות נשיקות שונא (משלי כ"ז, ו'). ומסעיפי המדה הזאת ההתהפכות. וכבר ידעת מה שנאמר במדה הזאת וגנות בעליה. וכבר אמרו: כי ההפכפך אינו עומד על עניין אחד, ולא יהיה לו אוהב וענייניו משתנים תמיד, ואין הדאגה נפרדת ממנו ודומה למי שנאמר עליו: לא יחרוך רמיה צידו (שם י"ב, כ"ז). ותדע כי הרבה בני אדם מראים את אהבה במילותם ואיפשר שיהיו שונאים גדולים (שלי"ב) במצפונים. וצריך שלא תאמין בהם כמו שנאמר: בשפתיו יכר שונא (שם כ"ז, כ"ד). ואע"פ שמחליק לך לשונו ומדבר רכות, אל יטה לבך אליו כמו שאמר: כי יחנן קולו אל תאמן בו, (שם כ"ו, כ"ה) וכמו שהראה יואב לאבנר ולעמשא השלום והאהבה עד שהרגם (שלי"ג) וכמו שעשה ישמעאל עם גדליהו בן אחיקם עד שהרגו. ונאמר: מי שזרע השנאה, יקצר החרטה. ומי שהוא נוהג המנהג הזה מרע הלבב בינו ובין בני אדם, כל שכן מי שינהג כן בינו ובין אלדיו, וכאילו הוא מפתה אותו בתפילה ובתחנונים ובלבו עניין אחר. וכמו שנאמר עליהם: ויפתוהו בפייהם ובלשונם יכזבו לו, (תהלים ע"ח, ל"ז). ושאר העניין. וסקראט האלדי היה מצוה תלמידיו: (שלי"ד) השמרו מפי (שלי"ה) שישנאוהו לבבכם, כי לכות בני אדם כמראות כמו שאמר החכם: כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם (משלי כ"ז, י"ט). והנפשות משתוות והרע שבמיני השנאה והקשה שבה, שנאת הקנאה. וכספר הקוטי אמר: הטוב שבכל מה שתחשב על עניין שונאיך, שתשיבם אל אהבתך אם תיכול.

ג. השער השלישי מן ההלק השני הרחמים והוא שער השביעי מן הספר נדבר בו על מדת הרחמים.

הרחמים.

מפני שהמדה הזאת היתה מן המדות הראויות לבורא יתברך (שלי"ו) שמו נכללה עם השמים עשרה, ורוצה לומר על השליש עשרה מדות המיוחסות אל הקב"ה וכל מה שיוכל האדם להשיג ולהתנהג בהן יש לו

שלא) בכ"י ב' ובגד' לשום שמים כתיב. שלב) בגד' שונאים נמורים כתיב. שלג) בגד' עד שהרגו כתיב. שלד) בכ"י ב' לתלמידיו כתיב. שלה) בגד' השמרו מפי כתיב.

להשתדל בדברי, כגון שיהיה ארך אפים ורב חסד נושא עון ופשע והטאה. וראוי לאדם החסיד שינהג בהם כפי יכולתו וכמו שרוצה האדם שירחמוהו בעת צורכו, כן ראוי לרחם למי שנצטרך אליו כמו שנאמר: ואהבת לרעך כמוך (ויקרא י"ט, י"ח): וזאת המדה רוצה לומר הרחמים משובחת עד מאוד. ותבורא יתברך (שלי"ז) חלק אותה לעבדיו הצדיקים והכירים בה (שלי"ח) וכאשר ידעת ביוסף שנאמר בו: כי נכמרו רחמיו אל אחיו (בראשית מ"ג, ל"א). וראוי אל המשכיל שתהיה מדת הרחמים וההנחנה תקועה בלבו ונמצא בו כל הימים. ואמר החכם: מן הנדיבות שיעמוד האדם במדת הרחמים. ובדברי שלמה ע"ה מצוה על הרחמים וההנחנה כמו שנאמר: הצל לקוחים למות (משלי כ"ד, י"א). וממעלת המדה הזאת אצל הבורא שהוא מתנהג בה עם כל ברואים כמו שנאמר: ורחמיו על מעשיו, (תהלים קמ"ה, מ"א). ובספר הקוטי: אל תקצר מהצל לקוחים למות בכל יכולתך, ואומר: אל תבזה את העניים כי גואלם חזק, ואומר: אשרי מי שלבותם מרחמים וגומכים, ועוד יש בו, מי שאינו מרחם, יהיה מותו על יד מי שלא ירחם בו.

ד. השער הרביעי מן החלק השני האכזריות והוא שער השמיני מן הספר נדבר בו על מדת האכזריות.

אכזריות לא תמצא בצדיקים ובהשוכים.

אין המדה הזאת נמצאת באנשים צדיקים ולא בהשוכים, אך תהיה בני שטבעם כדרך וכמבע הצבועים, כמו האריה שאינו מרחם ולא חונן, ואלה אשר נאמר בהם: גוי עז פנים אשר לא ישא פנים לזקן (דברים כ"ה, ג"א). וזו המדה מגונה עד מאוד מעוטה ורובה. (שלי"ט) ותהיה, כשתחזק הנפש הבעסנית על האדם, והמדה הזאת תהיה בנפש שמשגת בה הנקמה מן האויבים, ואינה מגונה כל כך כשישמש בה על הדרך הזה, אעפ"י שאין ראוי למשכיל להגיע במדה הזאת עד תכלית ולא להגם מאויבו בכל יכולתו, מפני שאין זה טובה (ש"ט) וכמו שנאמר: בנפל אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך (משלי כ"ד, י"ז). ומי שמתנהג בה להרע לחבירו ולגזול ממנו בלא עין, מגונה עד מאד. ובכמותם אמר דוד ע"ה: לולי ה' יהיה לנו יאמר נא ישראל, אזי היים בלעונו בחרות אפס בנו (תהלים קכ"ד, א', ג"א). והראייה שאין המדה הזאת נמצאת אלא ברשעים כמו שאמר: ורחמי רשעים אכזרי (משלי י"ב, י"א). ואפילו אפלטון אמר בעניין הנקמה: מי שרוצה להגם מאויביו, יוסיף מעלה יתירה בעצמו. (נשלם החלק השני, ואתחיל החלק השלישי.)

ה. השער הראשון מן החלק השלישי, והוא השער התשיעי מן הספר. נדבר בו על מדת השמחה.

שלו) בבין ב' ובגד' לבורא יתעלה שמו כתיב. שלו) בגד' ליתא יתברך. שלח) בגד' והבירה בה כתיב. שלט) בגד' מעוטה רבה כתיב. שט) בגד' שאין זה מדה טובה כתיב.

שמהה תמצא באנשים מחולקים.

זאת המדה תמצא אותה בקצת בני אדם נחלקים, יש ממנה שתהיה טבעית וזה יהיה במי שטבעו חם ולח כטבע הדם, וכל שכן לאדם שתאותיו מזדמנות לו תדיר, ולא עברה עליו דאגה מזמן ארוך, וניצל מן הדברים המעציבים. ודין הוא למי שנזדמנו לו כל הדברים האלה, שתראינה בטבעו אותות (ש"א) המדה הזאת, ותהיה גיהתו טובה, וגופו בריא, ואין הזקנה ממחרת לבוא עליו וכמו שנאמר: לב שמח ייטיב גהה (משלי י"ז, כ"ב). ומן המדה הזאת (ש"ב) שתהיה מקרית עם השגת תאוה והגעת משאל, וממנה שיהיה שוחק תדיר ללא ענין, ואפשר שיצטרך זה לדעת קלה כמו שנאמר: כי כקול הסירים תחת הסיר כן שחוק הבסיל (קהלת ז', ו'). וכבר נאמר כי מאותות השוטה, שחקו במקום שאינו ראוי בו השחוק, ואני אומר כי המדה הזאת (ש"ג) ראוי שתמצא בנפשות הנמלטות מן החונף, הזכות הברות המתייחסות אל המלכות, העולות אל מעלות הרוחניות יותר משאר בני אדם, ור"ל נפשות הצדיקים, שהם בנועם שלם בענין עבודתם, ובשמחה גדולה בפרישותם, כמו שאמר: שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב (תהלים ל"ב, י"א). ואין ראוי למי שיש לו מוסר, להתנהג בשחוק במושבות ובמעמדות, מפני שאמרו: מי שרב שחקן, מתמעט מוראו, והשחקן מסיר הדר פנים, וכמו כשהדאגה, כשהיא גוברת גורמת הכבי, כך השמחה, כשהיא גוברת, מראה השחוק. וממה שראוי לדעתן שידעוהו, כי המדה הזאת וזולתה איננה בטבע הנפש המדברת

באלינות.

על דעת גאלינוס [הערה ל"ה] אך היא בנפש הבהמית, והראייה על זה, שאתה רואה בשחוק יארע עם העניינים המשחקים, ואיפשר שלא יוכל האדם למשול בעצמו שלא ישחק. וכן נאמר על הכעס ושאר מדות הדומים לאילו, ועל כן צריך האדם שישתדל עד שתסכיח נפשו הבהמית לנפשו המדברת, ור"ל שיהיג שכלו את טבעו, וכשהיה כן, אז יהי נמנה עם גדולי בני אדם. וממה שאמר סקראט האלדי: הדבר שהשמחה בו, שהאכל עליו. (ש"ד) ובמוסרי אריגעניוס [הערה ל"ו] בענין השמחה: השמחה ללב חיים ומעלה, והדאגה דוחק ואבדון.

ו. השער השני מן החלק השלישי והוא השער העשירי מן הספר, דבר בו על מדת הדאגה.

דאגה.

זאת המדה היא נמצאת בנפש עם המנע את תאוותיה ושמה [צ"ל ושמה] תביאנו אל שערי המות כשתפקוד מה שהיא אוהבת. וכמה קשה המדה הזאת, כשהיא ניכרת, וכמה רע עניינה כשהיא גוברת. וכבר אמרו: כי הדאגה היא המיתה טבעית. ואני רואה מדרך הזריזות שנתעכב מעט (ש"א) בנד' בטבעו אותו כתיב. (ש"ב) בנד' ליתא המלה הזאת. (ש"ג) בנד' ניכ הסר הזאת. (ש"ד) בנד' הוא שהאכל עליו כתיב.

ככאן בשער הזה, אולי האלדים יחונינו וישים בפינו מן הדברים המנחמים והמשעשעים והמשמחים מיגונות האדם, עד שיהיה המאמר הזה ממציא לו רפואה. אעפ"י שאי אפשר שתימצא רפואה לחולי הנפש, אלא ברפואה הרוחנית, וכמו שזה הענין מגיע יותר אל הנפש מכל עניין, כן רפואתה יותר קשה להמציא. ומאלדים נשאל להצילינו ממנה ברחמי הרבים. ואומר: כי טבע המדה הזאת קר ויבש כטבע המדה שחורה, אין איש נמלט ממנה. ויש שמגיעים אל דבר גדול עד שיחלו חולי הנפש כמו שנאמר: דאנה בלב איש ישחנה (משלי י"ב, כ"ה).

נראית על פני האדם.

ודע כי המדה הזאת היא נראית הרבה על הפנים כמו שידעת שאמר יוסף לסריס פדעה כשראה את פניהם זועפים, כמו שנאמר: וירא אותם והגם זועפים (בראשית מ', ו'). וכמו שאמר ארתחשסתא לנחמיה: מדוע פניך רעים ואתה אינך חולה (נחמיה ב', כ'). וכבר נתבאר כי המדה הזאת נראית על הפנים וניכרת בה הכרה גמורה. וצריך שתדע, כי כשיהיה האדם שיכור באהבת העולם הזה שהוא עולם ההוייה וההפסד, איננו ניצול מבקשת הקיינים הנוסעים תמיד מיד אל יד. וכשיגיע אותם ויפקדם, אז תקראוהו הראגה. ובהפך זה, כשיפנה לבו מן העולם הזה ומקביל את העולם השכל, איפשר שינצל מן החלאים הנפשיים, אשר המה לקיינים העולמים, כשיפנה מן העסקים החבלים, ויטה נפשו אל החכמות המוסריות ואל החוקות התוריות. וראוי למשכיל להניח מנהגי קטני הפתאים, ויתנהג במנהגי גדולי המלכים. (שם"ה) וכשלא יהיה לאדם מה שהוא חפץ שיחפוץ מה שיהיה, ואל יבחר בהתמדת הראגה. וראוי לנו שנשתדל לרפא נפשותינו מן המקרה הזה, כיון שאנחנו רואים, שנסבול קשות בעבור רפואות גופים, כסבל האש והברזל והדומה להן. וכל שכן שנרגיל לתקן נפשותינו בכח העצה ונסבול סבל מעט, כדי שינהיגה המנהג הטוב. ועוד נדע כי כאשר נעלה על דעתנו שלא ישיגנו מקרה כאילו היינו רוצים שלא נהיה כלל מפני שהמקרים יהיו בהפסד ההוויות, ואם לא יהיה ההפסד, לא יהיה ההוייה. ואם נרצה שלא תהינה הקורות כאילו רצינו שלא נהיה, וההוייה בטבע, וההפסד בטבע. ואם נרצה שלא יהיה מה שיש בטבע, נרצה דבר הנמנע, ומי שרוצה דבר הנמנע, ימנע רצונו, ומי שימנע רצונו, נקרא עני. וראוי לנו שנתבייש מהגכיר עלינו המדה הזאת, רוצה לומר העניות, ונשתדל לעלות אל מעלות טובות. ומי שרוצה שלא יאבל, ידמה נפשו מן הדברים המביאים לידי האבל, כאילו הוא חושב שקיינו עתיד שיאבד, ויאבל עליו, ויחשבהו כאילו אבד או שפקד אהבו. ואיננו מוצא כלל אל הנפשות העליונות והמזימות הנכבדות

(שם"ה) בכ"י ב' במנהגי קטני הפתאים גדולי המלכים והמלות ויתנהג במנהגי הסרים.

היקרות סימן הדאגה. וכבר שאלו סקראט האלדי: מה זה שלא ראינו עליך סימן דאגה לעולם? אמר: מפני שלא קניתי דבר שאפקדנו ואדאג עליו! וממה שראוי למשכיל שיחשוב בו, כי אין בכל העולם מן הדברים הגדולים שלא יהיה קמון בתחילתו ואחר כך יגדיל, אלא הדאגה, כי הגדולה שתהיה בעת פגיעתה, וכל אשר היא הולכת ודלה ומתמעטת עד שתכלה לגמרי, והוריו החכם אשר יתאמן

אלכסנדר

בעת מקרהו כפי גדולתו. ומצאנו אלכסנדר שכתב אל אמו לנחמה על מותו, ואמר לה בכתבו: אמי צוי לבנות מדינה גדולה ובצורה בעת שיגיעך שמע מות אלכסנדר, וזמני בה מן המאכל והמשתה, וקבצי עליה בני אדם מכל הארצות ליום ידוע לאכול ולשתות, וכאשר יהיה הכל מזומן ויהיו כל העולם נכונים ומזומנים להיכנס אל הסעודה אשר זימנה המלכה, כריזו בעם: שלא יכנס אל המלכה אדם שעבר עליו מקרה או 'שמצאדו יגון, ועשתה כן בעת שהגיע הכתב אחר מותו. וכיון שצותה שלא יכנס אל ביתה מי שקרהו פגע, ראתה, שלא נכנס שם שום אדם בביתה, מיד הבינה היא וידעה, כי לא כיון בנה אלא לנחמה על עצמו. [הערה ל"ז] ושמע אלכסנדר מאריסטוטולים רבו: כי הדאגה ממעטת את הלב של אדם ומכלתו. ורצה לעמוד על אמיתת הדבר ולקח מקצת מיני בהמה מה שהיא דומה אל האדם בטבעו ואסר אותה במשמר ימים רבים במחשכים, וצוה לתת לה מן המזון כדי היותר ואחר כך הוציאה ושחטוה ומצאו לבה שכלה ונמס, וידע כי אריסטוטולים רבו אמר האמת. ומדברי גאלינוס בדאגה אמר: כי הדאגה כלות הלב, והיגון חולי הלב. ואחר כך פירש ואמר: כי היגון על מה שהיה, והדאגה על מה שיהיה, ובמקום אחר: היגון על מה שעבר, והדאגה על מה שעתיד, על כן הזהר והשמר מדאגה, כי הדאגה חולי המות, ואמרו קצת החכמים: שתיית סם המות קלה יותר מן הדאגה. [הערה ל"ח] ואם ישאל השואל: מה תועלת יש בהגברת המדה הזאת בעת פגיעת המקרה והראותה? נשיבהו כי יש תועלת כדי להוציא הליחה אשר היא עיקר הדמע, אשר נפסדה כבר ונלאה בו היטב (שמ"ו) להוציאה כאשר מוציאים הליחות המעופשות [הערה ל"ט] מן הגופות ברפואות המכריחות להקיא וכאשר מנקים שאר הליחות במה שדרכם לנקותם, וכמו שהוא ידוע, כי קצת הילדים רכים הקטנים לא תתנקה הליחה המופסדת שבהם לא (שמ"ז) בבכי, וזאת היא הנפש הטבעית לבכי. וממה שאמר סקראט באבל: האבל מדוה הלבבות כמו שהחלאים מדוים הגופות. ומדברי במלטיוס. [הערה מ'] מי שרוצה להאריך ימים, יקדים למקרים לב אמיין.

ז. השער השלישי מן החלק השלישי והוא שער אחד עשר מן הספר נדבר בו על מדת הבטהון והשלחה.

(שמו) בנד' ונלאה בו הטבע כתיב. (שמו) בנד' אלא בבכרי כתיב.

במחוז ושלרה.

המדה הזאת משובחת כשינהג בה האדם בבטהונו כאלדיו והשענו עליו, כמו שאמר: להיות בה' מבטחך (משלי כ"ב, י"ט). וזה טבע משובח ובעליו ראוי לטובה גדולה ולהסדר גדול מאלדים כמו שנאמר: והבטוח בה' חסד יסובבנו (תהלים ל"ב, י'). וראוי לברך מי שהוא במדה הזאת, כמו שנאמר: ברוך הגבר אשר יבטח בה' ויהיה ה' מבטחו, (ירמיה י"ז, ז'). והמדה הזאת יותר היא נמצאת (שם"ה) בצדיקים יראי אלדים, וכמו שאמר בהם: יראי ה' בטחו בה' (תהלים קט"ו, י"א). וממעלת המדה הזאת ויתרונה, כי בה ייעד בית יעקב בעת הגאולה, כמו שנאמר: ואתה אל תירא עבדי יעקב נאום ה' (ירמיה ל', י'). וכמו שנאמר במי שבוטח בה' ומאמין בו: משמועה רעה לא ירא נכון לבו בטוח בה' (תהלים קי"ב, ז').

ה. השער הרביעי מן החלק השלישי והוא שער שנים עשר מן הספר נדבר בו על עניין החרטה.

הרטה מתי טובה.

המדה הזאת תהיה כשהאדם שב מחטאו כשיראה ממנו עניין החרטה, או תהיה תשובתו שלימה עם הקדמת השלשה הדברים: שהם התשובה ובקשת המחילה, ושיקבל עליו שלא ישנה. וכמו שביאר אותו רבינו סעדיה ז"ל בכמה מקומות [הערה ס"א] ואחד מן החסידים היה אומר: מי שמתחרט על מה שעבר, כאילו לא חטא. וזאת המדה משובחת על הדרך הזאת, אך העניין המגונה שבה, כגון שיאמר היום הן על שום דבר ואחר כך יתחרט, או יאמר וידור להתענות או לתת בצדקה, ויתחרט אחר כן, במדה הזאת היא מגונה. ודרך השכל בעיניי שיוזר האדם מהביא את עצמו בדבר שיתחרט בו, אעפ"י שאין בכח בני אדם למשול כנפשה מהגברת מדותם, אך צריך להם שישתדלו להרגיל עצמם לדלג מן המנהגים הרעים אל הטובים ומן המדות המגונות אל המשובחות. וזה תכלית הטוב שיוכל האדם למשול ברוחו ולכלום את נפשו ולהנהיג המנהג הטוב, ומי שמבעו נמשך אחר שכלו גבר.

ט. נשלם החלק השלישי ואתחיל החלק הרביעי. השער הראשון מן החלק הרביעי והוא שער שלשה עשר מן הספר נדבר בו על מדת הכעס.

כעס וכל מדה מגונה יש לה תועלת בקצת העתים.

המדה הזאת אעפ"י שהיא באה מכה הנפש, שמנו אותה מדה ממדת האדם, מפני הפקדתה למדותיו ואנהנו מדברים בו עתה בתועלותיה ובנזקיה. אעפ"י שתועלותיה אינן נחשבות כנגד נזקיה, ואם כל מדה מגונה יש בה (שם"ט) תועלת בקצת העתים. וכבר ידעת כי השתיקות מדה נחמדה באדם,

שמה) ככ"ו ב' והמדה הזאת שהיא נמצאת כתיב. (שם"ט) כנ"ד' יש לה כתיב.

וכאשר מתנהג בה בשמוע הכוב תשוב מגונה, (ש"ג) וכאשר משתמש בו להוכיח או לייסר, או מפני קנאתו בעבוד העבירות תשוב משוכחת. וראוי לאיש המשכיל הנלכב השלם להניח השתי הקצוות וינהג במדה הבינינית אל הנכון. וגאלינוס אמר בספר מדות הנפש: כי הכעס והרוגז, הם שני שמות לעניין אחד, ונראה על פני הכעסן כאילו הוא עמוס ומתחמם גופו הרבה ומתנדנד לבו (שנ"א) נדנד גדול ודופק דופקו בחזקה ובמהירות. ואמר בו: מי שכעסו במחשבה, יראה עליו היישוב וההדר, ומי שכעסו שלא במחשבה תראה עליו הישטות. ועוד אמר: מי שכעסו חזק ורוגזו אמיץ, איננו רחוק מן המשוגעים הנכפים. [הערה מ"ב] ובספר הקוטי: אין הכעסן נמצא שמת. ונאמר, כי שמנו לנפש הכועסת ארבע מעלות. המטהר לכעוס וממחר לרצות עניין שוה, ויותר מה שימצא על זה המנהג בעל מזג מרה אדומה. ומי שהוא מטהר לכעוס וממחר לרצות גם זה עניין שוה, (שנ"ב) וזה המנהג למי שיש לו מרה שתורה ומי שהוא מטהר לכעוס וממחר לרצות הוא עניין מגונה, מפני שהוא יוצא מגדר המדה השוה. אך המאחר לכעוס וממחר לרצות משוכח למאד. [הערה מ"ג] והמעלה הזאת ממעלות האנשים הגדולים והחסידים, אשר לא נראתה במדתם מדת הכעס, ומי שהם מן המושלים בנפשם הכועסת ומכריחים את טבעם לסבול אותם כבר נזכרו לטובה כמו שאמר החכם: טוב ארך אפים מגבור (משלי ט"ז, ל"ב). וארך אפים מן ה"ג מדות הנאמרות בבזרא יתעלה שמו בפרשת: ויעבור ה' על פניו (ישמות ל"ד, ו'). ואמר: כאשר הגרב מחולי הגוף כן הכעס מחולי הנפש, ואין ראוי לאיש בעל מוסר שיהיה רגיל לכעוס, מפני שהוא מביא עצמו לירי הטא, כמו שאמר החכם: גדול חימה נושא עונש (משלי י"ט, י"ט). וכבר הזהיר החכם מן הכעס באמרו: אל תבהל ברוחק לכעוס כי כעס בחיק כסילים יגוה (קהלת ז', ט'). וראוי למי שהוא כעסן שיקראוהו כסיל. ודבר שאי אפשר הוא שיינצל הכעסן מן החטא הגדול כמו שאמר החכם: ובעל חכמה רב פישע (משלי כ"ט, כ"ב). ואתה רואה רוב בני אדם כשהוא כועס ומתחזק בכעס, אינו משים על לב מה שהוא עושה ברוב כעסו, וכמו שנאמר בו: כל רוחו יוציא כסיל (שם כ"ט, י"א). ובהפך זה נאמר: וחכם כאחור ישבחנה (ישע. ו) וממה שהזהירו רז"ל מהרבות במדה הזאת, כל המקרע בגדיו בחמתו כאילו עובד ע"ז. (ש"ג) ולפי המאמר הזה אין ראוי לאדם שיהיה גדול חימה כמיבעת חיית דעות והצבעים, ולא שיהיה בלתי כעס, כי זה ממדות הפתאים והפתותים. ודרך הזריזות שיינהג במדה בינונית, וממה שאתה צריך לדעתו, כי גמר שכל האדם. מושלו בכעסו, וכמו שאמר החכם שְׁלֵל הָאָדָם הָאָרִיךְ אָפּוֹ (שם י"ט, י"א), וממה שאמר במלמיוס בכעס: כשתכעוס, מחול, כי אין עזובך הנקמה הולשה.

(שנ) בנדר' הכעס מדה מנונה כתיב. (שנא) בנדר' וסתנדרד נופו כתיב. (שנב) בנדר' ומי שהוא מאחר לכעוס וממחר לרצות גם זה ענין שוה כתיב. (שנב) עיין שבת ק"ה, ע"ב.

י. השער השני מן החלק הרביעי והוא שער ארבעה עשר מן
הספר נדבר בו על מדת הרצון.
רצון מדה טובה.

זאת המדה מן המדה המשובחות, מפני שאינה נמצאת ברוב העניינים,
אלא במי שיש לו נפש נדיבה ויקרה, אשר היא מקבלת העניינים כפי אשר
יזמנו, ואיננו מצפה את הגדולות. ומן המדה הזאת הסתפקות האדם, במה
שייש לו וישמחתו בהלקו. וכבר ידעת מעלת המדה הזאת וגדולתה. וכבר
הקדמנו לזכרה ולשבחה לך בשער השני מן החלק הראשון במדה הענוה.
וכשהאדם הצדיק רוצה בכני האדם וכני האדם רוצים בו, בירוע המקום רוצהו.
ועוד ששונאיו משלימין עמו, וכמו שאמר החכם: ברצות ה' דרכי איש גם
אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז, ז.). וכמו שידעת מרצות אבימלך כאברהם
ומהשלימו עמו. וכמו שאמר רבינו הקדוש לרבי חייא ז"ל. [הערה מ"ד] ומי
שדומה לזה וממעלת הרצון ויתרונו שייחסתו אל החיים אשר (שנ"ג) מוצא
הטוב ומקור החסד, כמו שנאמר: באור פני מלך חיים ורצונו כעב מלקוש
(שם ט"ז, ט"ז). וזה באדם, כמו שרצה פרעה ביוסף עד שהעלהו (שנ"ד)
אל מעלת המלכות, וכמו שרצה אחשוורוש במרדכי, וכאשר מה שהגיע אליו.
כל שכן מי שרוצה בו הבורא יתעלה שמו, ודומה למי שנאמר: אני ה'
אלהיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך, (ישעיה מ"ח, יז.). ואמר החכם:
כל רוצה עשיר, וכל מסכית שליו, וכל מימר משתומם. והיה אומר: מי
שאינו רוצה בעניינו לרצונו, רוצה בו כל כורחו. ומן המדה הזאת מסתעפת
הסליחה והמחילה, והמה ממדות הבורא יתעלה שמו, [הערה מ"ה] ואמר:
שמלך אחד קצף על עדת אנשים וצוה להורגם, אמר אחד מהם. אם אנחנו
הרענו לחטוא, הלא (שנ"ה) תיטיב שאת, ומחל להם ולא הרגם.

יא. השער השלישי מן החלק הרביעי והוא שער חמשה עשר מן
הספר, נדבר בו על מדת הקנאה.

קנאה היא ברוב בני אדם.

המדה הזאת היא כסעף מן הכעס, ורוב נפשות מן המדברים אינן
נמלמות טבנה, אבל היא ככולף, כי אנחנו רואים כל בני אדם הם נמשכין
איש אחר רעהו, ורצוני לומר, כי כאשר הוא רואה אחר שקנה מן הקניינים,
(שנ"ו) הוא משתדל שיקנה גם הוא כמותם, והיה יכול לעמוד בלעדריהם,
או שיעמיד דברים אחרים תחתם ויקנה עיניינים אחרים במקומם, ולא ירח
את עצמו להשיג בקניינים ההם. והדבר הזה הוא אשר רמז אליו החכם

(שנ"ז) אשר הם מוצא וכו' כתיב. שנ"ד) בנד' עד שעלהו אל מעלת
וכו' כתיב. (שנ"ה) בנד' הלא אתה תיטיב שאת כתיב. (שנ"ו) בנד' כתיב אחד
שקנה מן הקניינים העלמים ומן המתכות והצמחים או משאר הקניינים וזה המאמר
שלם הסר ככ"ו.

ישלמה ע"ה באמרו: וראיתי אני את כל עמל ואת כל כשרון המעשה, כי היא קנאת איש מרעהו (קהלת ד', ד.כ.). ומי שהמדה הזאת גוברת על טבעיו הוא מגונה, כי היא מביאתו לחמוד, ואין הנדיב חמדן. וכבר נמלאו הספרים מגנות החומד, ואינו נעלם מאנשי לבב. ומה שנאמר עליו מן הגנות, וראוי שיתרחק מעליו, ושמא יגיע עניין החמדן שיגזול, כמו שנאמר: וחמדו שדות וגזלו (מיכה ב', ב.), והחומד מדה מגונה. וראוי למשכיל שירחיק נפשו ממנה בכל יכולתו, מפני שאינה מביאה שום תועלת אך רוב (שנ"ז) יגיעת הנפש בתאוות, ושנאת בני אדם תמיד, ומיעוט המנוחה, וטירדת המחשבה, ועונש המקום, מפני שהוא עובר על מה שהזיר ממנו בתורתו הקדושה. ואין ראוי למשכיל שיקנא בחטאים, מפני שרואה אותם משתדלים להגיע אל התאוה ולהשיג אל ההנאות. אך תהיה כל קנאתו בעבודת האלדים (שנ"ז) כמו שידעת מפנחס שנאמר בו: בקנאו את קנאתי בתוכם (במדבר כ"ה, י"א). ומטה שהיה גמולו על כך מן האחרית הטובה, כמו שנאמר: לכן אמר הנני ניתן לו את בריתי שלום (שם כ"ה, י"ב.). ומטה שנאמר במקנא וחמדן אמרו: תראה החמדן אהבתו רבה, כשהוא רואה אותך, (שנ"ח) ותראה שנאתו כשאינו רואה אותך, ותראה ותרבה שנאתו. כשאינו רואה אותך (שנ"ט) ושמו אוהב ועניינו שונא. ואמרו כאילו לא נברא החומד אלא לכעס. ואמר: דיי לחומד שיהא דואג בעת [הערה מ"ו] שמחתך. וראוי לאדם שיעלה אל המעלה העליונה כדי שיקנאו בו עליה אם יעזרוהו מלמעלה. וזאת תהיה תפארתו כמו שאמר המשורר. [הערה מ"ז]

יב. השער הרביעי מן החלק הרביעי והוא שער ששה עשר מן הספר, נדבר בו על מדת החריצות.

החריצות היא ממרה אדומה.

צריך לקדם בדברי המדה הזאת מאי זה טבע היא באה. ואמר כי היא מטבע המרה האדומה, והמדה הזאת תראה יותר, כשהנפש פנויה מן המדות המגונות ואין מבלבל אותה שום דאגה. ויותר מה שהיא בנפשות הזכות החשובות, וראוי לאדם שיתנהג בה בכל מעשיה, ובכל מה שמתעסק בו ממלאכות החכמה והמחשבה, הלא תראה מה שנאמר בה: והון אדם יקר חרוץ (משלי י"ב, כ"ח.), ר"ל כי היקר שבהון האדם, החריצות שהיא הוריונות, והוא שיהיה חרוץ בשני העולמות, בעולם ההווה וההפסד, שישתדל בבקשת החכמה עם האמונה ובעבודה, (ש"ט) וישתדל להגיע אל עולם השכל. ובהפך

שנז' בנר' אך רוב מכאובות כתיב. שנח) בנר' וכמו שאמר החכם: אל תקנא בעושי עולה (תהלים ל"ז, א') והקנאה משובחת בעבודת האלדים כתיב וגם זה המאמר שלם חסר בכ"י. שנח) בנר' כשהוא פוגע בך כתיב. שנח) המאמר ותראה ותרבה שנאתו כשאינו רואה אותך חסר בנר'. ש"ט) בבקשת החכמה עם העבודה והאמונה כתיב.

המדה הזאת שהיא העצלה מהתעסק בקנינים ומשתדל (שס"א) בהצלחות הנפשיות אמר: התריפת ביום צרה צר כְּחֶקֶה (משלי כ"ד, י'). ועוד אמר: לא יחרוך רמיה צידו (שם י"ב, כ"ה). ואע"פ שהזכרנוהו בעניין הפכפך במדת השנאה, ומי שהוא מן האנשים החשובים והתנהג בענייניו בחריצות ובזריזות יצליח בהם, וכמו שאמר: יד הרוצים תמשול (שס"ב) ורמיה תהיה למס (שם י"ב, כ"ה). וכבר הזהיר שלמה החכם על החריצות בענייני העולם ובענייני השכל (שס"ג) כמו שאמר: עצלה תפיל תרדמה (שם י"ט, ט"ו). והמאמר הזה נראה והוא מופתי, כי על כל פנים מפלת העצלה תרדמה. כי האיד אשר הוא מתפשט מנקבי הנוף בתנועת החריצות, כשתנוח ואינה מתפשטת אותו יעלה אל המוח (שס"ד) לידי נומה תדירה. ומספר הקומי בחריצות: מי שישביע אדמתו בעבודה משביעתו לחם, ודרך המוסר אל המדה הזאת שלא יראנה אדם בתאותו (שס"ה) ולא יהיה קל בכעסו, כי הקלות מגונה, מפני שאינה ממדת הרענות, ואין החסידים מתנהגים בה. אך צריך שיתנהג בחריצות בענייני התורה והמצוה והיראה. והראייה הגדולה על הצלחת האדם. חריצותו במה שהוא מתעסק במעשיו. ומן האותות הגדולות על רוע מזל, עצלתו בהם. אך החריצות שהיא מביאה אל המהירות והקלות מגונה. וצריך המשכיל להזהר ממנה. כי תכלית הרעה במהירות, ומי שממהר מתחרט, ומי שרוכב במהירות, אינו מאמין שלא יכשל. ואין צריך האדם למחר ענייניו, כי לא יתכן מן המהירות מעשה מתוקן. וממתן יתקנו העניינים ויודמנו הבקשות. אבל מדת החריצות טובה כשתהיה בכח הנפש, ולא תראה בפועל מהרה, כי אז תהיה ראויה שתקרא מהירות.

יג. נשלם החלק הרביעי ואתחיל החלק החמישי. השער הראשון מן החלק החמישי והוא שער שבעה עשר מן הספר נדבר בו על מדת הנדיבות.

נדיבות מתי טוב ומתי רעה.

המדה הזאת כשמנהיגין אותה על דרך השוה הנכונה שלא יגיעו בה אל הפיזור וההפקר, היא משובחת למאוד. וצריך האדם שיגביר המדה הזאת על אשר כנגדה, ר"ל מדת הציקנות, מפני שאין הגדולים בכני אדם המפורסמים בחשיבות, רואים שמדת הציקנות משובחת. והלא תראה המקום יצליחך (שס"ו) בכמה מקומות שיבא החכם הנדיב, במקום אחד אמר, כי הנדיב הגיעו נדיבותו אל מעלות רבות מן הגדולה בעולם הזה ובעולם הבא, (שס"ז) כמו שאמר: מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו, (משלי י"ח, ט"ו), בעולם הזה מפני קרבתו אל המלכים, בעבור שהוא נותן לחם מתנות ושולח להם

שס"א) בנד' שהיא העצלה מהתעסק בענינים ומהשתדל בהצלחות כתיב. שס"ב) בכ"ב ובנד' תעשיר כתיב. שס"ג) בנד' ובעניני הערב כתיב. שס"ד) בנד' ומכיא לידי נומה כתיב. שס"ה) בכ"י ב' ובנד' בתאותיו כתיב. שס"ו) בנד' המקום יצליחך כתיב. שס"ז) בכ"י ב', ובנד' בעולם הזה ובכא כתיב.

מנחות, ובעולם הבא, מי שיגיע אליו מן הגמול הטוב והנועם מפני עבודתו את אלדיו בממונו, במעשר, ובצדקה ובמעשים טובים, וכמו שאמר: לכן אחלק לו ברבים (ישעיה נ"ג, י"ב). ומפני שהם (ש"ח) מדות אברהם אבינו ע"ה הנדיבות, והחסד נודע בהם. ונתייחסו אליו, וכבר נזכר לו בספר התורה בכמה מקומות, וכן הוא ענין פירוש: נדיבי עמים נאספו עם אלדי אברהם (תהלים מ"ג, י'). וזאת המדה משוכחת מפני שמחייבת לנהוג הכבוד (ש"ט) וכמו שאמר: רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן (משלי י"ט, ו'). ובה יהיה ראוי לשבח בני אדם, כשהוא נותן ומשבחים אותו על כך. אך הענין המגונה שבמדה הזאת הוא, שיפקיר האדם את ממנו בדבר שאין צריך אליו ומתנהג בו מנהג שאינו טוב כפי שמפור בענין התאות (ש"ע) ומתמכר [הערה מ"ח] בהשגות ההנאות, וזה הוא ההפקר, ואינו ממעלות המשכילים ולא מגדולתם, וממה שצריך לדעתן, (שע"א) כי המתן במקום הראוי לו ממוזן ספון, אינו אוכד עם אריכות הזמן, אך הוא עומד כל הימים. וזו היא כוונת שלמה החכם ע"ה כשאמר: שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו (קהלת י"א, א'), ופישט הפסוק מצוה על הנדיבות שיהיה מתנדב ועושה חסד, כי מי שזורע חסד, יקצור תבואתו, ומי שהוא נוהג במדה החשובה הזאת לא יחסר כל לעולם, אך הולך ומוסיף כפליים רבים, וכמו שאמר: נותן לרש אין מחסור (משלי כ"ח, כ"ו). ואמר דוד ע"ה באנשי הנדיבות והחסד: פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד (תהלים קי"ב, ט'). ומה תאמר על מדה חשובה כזאת שהיא הלוואה אצל הבורא יתעלה שמו, כמו שנאמר: מלוה ה' הונן דל (משלי י"ט, מ"ג). ואמרו: עשה חסד במי שהוא ראוי לו ובמי שאינו ראוי לו, (שע"ב) למי שראוי לו יהיה במקומו, ולמי שאין ראוי לו תהיה אתה ראוי לעשותו. ואמרו בנדיבות, מן המדות החשובות לתת לשואל. ובספר הקומי: דע כי הזריזות להתיישב בכל העניינים והטוב שכמו שתעיין בו עת שתתן ותמנע, ועת שתעשה ותאמר: כי המתנה אחר המניעה טוב מן המניעה אחר המתנה והנדבה, וטוב שתתאחר לעשות, וכשתחל תעשה מיד משתקדים לעשות ותאחר להשלים. ודע כי יותר אתה קרוב לעשות מה שלא תאמר משאתה קרוב לומר מה שאינך עושה, (שע"ג) על כן הזהר שלא תמהר בדברך בדבר שאתה ירא שלא תוכל לעשותו. ויפה דברך ומעשיך בצדק.

יד. השער השני מן החלק החמישי והוא שער שמונה עשר מן הספר נדבר בו על מדת הציקנות.

ש"ח) בנד' שהיו כתיב. (ש"ט) בנד' שמחייבת הכבוד כתיב. (ש"ע) בנד' בענין התאוה כתיב. (שע"א) בנד' שצריך המשכיל לדעתו כתיב. (שע"ב) בכ"י ב' ובנד' עשה חסד למי שהוא ראוי לו ולמי שאינו ראוי לו כתיב. (שע"ג) בנד' מה שאתה אינך עושה כתיב.

הציקנות מדה מגונה.

דע כי המדה הזאת מדה מגונה למאד, אין בכל המדות (שע"ד) המגונות, מגונה ממנה, מפני שהמפקיר את ממנו אע"פ שהוא מגונה, יהיה נהנה מהנאותיו ושבח בני אדם, וזה אין עולה בו (שע"ה) אלא הגנות והשם רע ואיננו מניע אל שום הנאה. ואין הציקנות ממדות החשובים. וראוי למי שהוא מן החשובים, שיתרחק מן המדה הזאת, ולא יתנהג בה בשום עניין. ועל דעת כל החכמים, כי אין השיבות עם הכילות, ולא אמונה עם הבצע. ומי שהוא במדה הזאת כבר נואש משם טוב ומוזכר טוב כמו שנאמר: לא יקרא עוד לנבל נדיב ולכילי לא יאמר שוע, (ישעיה ל"ב, ה'), וזה דומה למה שאמר נבל: ולקחתי את לחמי ואת מימי (ש"א כ"ה, י"א). וכבר ידעת מה היתה אחרית של נבל. (שע"ו) ואין במדה הזאת שום טובה, אלא שישמור אדם את אשר לו אם מעט ואם הרבה, ולא יפקירוהו, ויתנהג בה המדה הבינונית ולא יהיה בה ברוב שמירתו לידי הבצע, כי איננו ממדות החשובים, ואמד החכם במדות הכילי: מונע בר יקבוהו לאום (משלי י"א, כ"ג). ובהפך זה נאמר: וברכה לראש משכיר (שם). פשט המאמר והעניין הנסתר לו בחכמה. ואין ראוי למשכיל שיהי כילי בחכמתו, כי אין החכמה חסירה בעבור לימודה, כמו שהאש אינה נכבית בעבור שמדליקין ממנה הנר. ומן המוסר הטוב בתקנת המדה הזאת, שירגיל את עצמו להתנדב על הקרובים עד שידלג לאט עם הרחוקים עד שירגיל במדת הנדיבות בעזרת הבורא.

טו. השער השלישי מן החלק החמישי והוא שער תשעה עשר
מן הספר נדבר בו על מדת הגבורה.

גבורה.

מי שנבר על מזוג מבני אדם טבע הדם, — יש לו לב גדול וגידין מלאים וזרועותיו ארוכים, ברוב העניינים תמצאנהו בעל גבורה, כל שכן אם יהיה רגיל עם זה במלחמות. והמדה הזאת משוכחות כשהיא במקומה ובעתה, וכפי מה שהוא משער הצלתו ממה שיכנס בו. ואם הוא יוצא מן הדרך השוה הנכונה עד שישליך עצמו למקום הסכנה הגמורה והמיתה זו מדת השגעון והיא מדה מגונה. ובאלה השתי מדות אמר החכם: אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כ"ה, י"ד). אך האנשים הגדולים הנזכרים במדה הזאת היו להם מדות עליונות הראוי להם (שע"ו) הכח ההוא ביהושע, ושמשון, וגרעון, ושאל, ודוד, ויהונתן, ויואב, ואבנר והרומה להם,

(שע"ד) בכ"י ב' ובנ"ד' אין ברוב המדות כתיב. (שעה) בכ"י ב' ובנ"ד' ואין זה עולה לו כי אם כתיב. (שע"ו) בנ"ד' מה היתה אחריתו כתיב. (שע"ו) בנ"ד' היו להם אותות עליונות הראו בהן הכח ההוא כתיב.

מאשר היו כמותם אשר נראתה מהם מדת הגבורה, (שע"ה) והיו משובחים בעבורה, ובהפך זה מי שנראתה בהם מדת המורץ והעצלה (שע"ט) ולא נשתבחו עליה (ש"פ) כאשר אני עתיד לזכור בישער הסמוך לזה. וראוי להתנהג במדה הזאת בעבודת האלדים, כאשר ידעת ממש רבינו ע"ה כשפרע מן העם באמרו: שימו איש הרבו על ירכו (שמות ל"ב, כ"ה), וכאשר ידעת מפנחס בעניין קנאתו כמו שנאמר: וירא פנחס בן אלעזר וכו' ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו (במדבר כ"ה, ז'). ובכל עת היתה המדה הזאת ר"ל מדת הגבורה ניכרת מנפשות האנשים הגדולים האלופים והגבורים. (שפ"א) וממה (שפ"ב) שאמר אחד מן הפילוסופים: בחר במות יוסיפו לך חיים (שפ"ג), והיו אנשי הערב קורין לנכור מוקה (שפ"ד) וצריך המשכיל שיתנהג במדה הזאת המנהג השווה כדי שלא יקרא משוגע, ויתנהג בה על דרך הטובה וישרה. ואמר: אין הגבורה נודעת (שפ"ה) אלא בעת הקורות. ואמר הפילוסוף: גדר הגבורה, (שפ"ו) האומין והיישוב כפי מה שמחייבת החכמה (שפ"ז) והאמת ושתסבול מה שתאהב ומה שתשנא. ואין הגבורה העיקשות בדברי שקר (שפ"ח) וההתמדה על השוא וסבל היגיעה, כי זה ממדות החיות הרעות, אך הגבורה שיסבול האדם על האמת, ושימשול בתאותו עד שיהיה אצלו המות על הדרך הטובה אשר ימצאנה אחר כן טוב מן החיים, על שכנגדה מן הרע אשר גילה אותו בין החכמה. ובספר הקומי בגבורה: הגבורה מטבע הנפש החשובה (שפ"ט) לעומת כח הגוף. מזו. השער הרביעי מן החלק החמישי והוא שער עשרים נדבר בו על מדת המורץ.

מורץ תמצא בנפשות הפחותות.

המדה הזאת יותר מה שתמצא בנפשות הפחותות הדלות הנמכות והיא מדה מגונה וצריך המשכיל להזהר ממנה ולא ירגיל בה וישתדל להרחיקה (ש"צ) מנפשו ולהסירה מעליו מפני שאינה מביאה שום תועלת, אבל היא מביאה הנגות והשם רע וגורמת לפחיתות ולגריעות (שצ"א) והאנשים החשובים אנשי הלכות הם מואסים אותה ונועלים בה (שצ"ב) אחר שמשמשין בה

(שע"ח) בנדי אשר נראתה מדת הגבורה בהם כתיב. (שע"ט) בנדי המורץ והעגנה כתיב. (ש"פ) בנדי ולא ישתבחו עליה כתיב. (שפ"א) בנדי האנשים האלופים הגבורים כתיב. (שפ"ב) בנדי' וטמה שנאמר על הגבורה שיר כתיב וליהא בכ"י. (שפ"ג) בנדי' בטעות בחיבאות יוסיפו לך חיים כתיב. (שפ"ד) בנדי' מלקייה כתיב וחסר אחר כך בכ"י גם המאמר וטמה שאמר המשורר (בספר הסודות) בגבורה. (שפ"ה) בנדי' אין הניבור נודע כתיב. (שפ"ו) בנדי' גדר הניבור כתיב. (שפ"ז) שיתחייב בחכמה כתיב בנדי'. (שפ"ח) וסן הגבורה העקשות מדברי שקר והתמדה על השוא כתיב. (שפ"ט) בנדי' הגבורה טנפש הנפש החשובה וכו' כתיב. (שצ) בנדי' להרחיק מנפשו כתיב. (שצ"א) בנדי' ננות להשם וגורמת הפחיתות וגריעות כתיב. (שצ"ב) בנדי' הם מאוסים ונועלים כתיב.

בכח הכרתם ותכונתם בדרכי הנהגתה במקומות אשר תהיה בהם גורמת להצלחה מן הסכנות הגדולות. ומסעיפי המדה הזאת העצלה אשר זכרנו כבר. וכבר ידעת מה שנאמר בה מן הגנות והחרפה ומה שאמר שלמה ע"ה: טמן עצל ידו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו (משלי כ"ו, ט"ז). וזה תכלית החרפה והגנות (שצ"י): והדבר ידוע מן העצל ורך הלבב, שהוא אומר לא אלך מעיר אל עיר מפני פחד הליסטים והחיות כמו שנאמר: אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות (שם כ"ו, י"ג). ולא אתעסק בסחורות שלא אפסיד, ולא אתענה ושלא אחלה, ולא אתן צדקה שלא איורש והדומה לזה מן הדברים שהן מביאין לידי הבטלה, עד שלא יתכן לו שום מעשה ולא שום דבר, (שצ"י) אך הוא שוקט ויושב במקומו ואינו זו ממימתו כמו שנאמר: הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (שם כ"ו, י"ד). ואין האדם המשכיל צריך להגביר המדה הזאת ולא להתנהג בה, שלא יהיה נודע (שצ"י) ויהיה כמי שחושב בלבו שיהרג קודם שימלאו ימיו, והדומה לזה. אך בעניין שאי איפשר להנצל ממנו, או ישום בו את עצמו, הדין הוא (שצ"י) שייראה בו מדת המורד והעצלה, כמו שאמרו על אדם אחד שרצה המלך לשלחו במקום הסכנה ומאן ללכת, וחירפו המלך, אמר לו: טוב שתחרפוני ואני חי, משתתפלל בעדי ואני מת. ואני רואה המדה הזאת מתנהגים בו (שצ"י) אנשי התענוג (שצ"ח) והמנוחה בעולם משאר בני אדם, ולא יבינו כי המנוחה עצמה לא תגמור להם (שצ"ט) אלא לאחר טורח גדול ותיקון העסקים והעניינים שהם צריכין אליהם (ת') וכמו שנאמר: הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך, (שם כ"ד, כ"ז). אך המנוחה הבודדת כלל עניינה (ת"א) העצלה והמורד וכבר ידעת מה שיקרה האדם (ת"ב) עצל עד שיהיה חסר מכל תקנותיו ותועלתיו (ת"ג) כאשר יפגעוהו הריש (ת"ד) כמו שנאמר: מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידיים לשכב וכא כמהלך רישך גומר (צ"ל מתהלך) (שם כ"ד, ל"ג, ל"ד). ועוד כי המדה הזאת גורמת בנוף (ת"ה) הלאים ומדוים גדולים ורבים כמו הכובד והנפח בניד הגשה, וחולי הפודרגא [הערה ט"ז] (ת"ו) וחולי הפיל (ת"י) והדומה לאלה מן החלאים המשוניים (ת"ח) אשר יקרו ממיעוט כח המעכל עד שתהיה לו המדה הזאת בטבע (ת"ט) שלא יוכל להעתיק ממנו. ויחשב שכנגדה מגונה (ת"י) כל שכן

שצ"ג) בנד' בטעות תכלית החכמה והגנות כתיב. שצ"ד) בנד' שום מעשה תאוה כתיב. שצ"ה) בנד' נודע בה כתיב. שצ"ו) בנד' הדין עמו כתיב. שצ"ז) בנד' בה כתיב. שצ"ח) בנד' לאנשי התענוג כתיב. שצ"ט) בנד' לא תנוע להם כתיב. ת) בנד' צריכים ליוהר כתיב. תא) בנד' אך המנוחה הגורמת כלל עניינים כתיב. תב) בנד' להאדם כתיב. תג) בנד' תקנותיו ומעלותיו כתיב. תד) בנד' המלה הריש ליתא. תה) בנד' המלה בנוף ליתא. תו) בנד' וחולי הסורגא כתיב. תז) בנד' וחולי הכבד כתיב. תח) בנד' החליים המשופם כתיב. תט) בנד' המלה בטבע חסר. תי) בנד' טר מונה כתיב.

אם יזדמן לעצל מזג הליחה עם ימי הזקנה, הם יוסיפו לו כבוד ועצלה. (תי"א) המקום יצילנו מן המדות המגונות וידריכנו הדרך המוכנה והישרה אמן, ואמן סלה. ויקיים עלינו מקרא שכתוב: וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (ישעיה מ', ל"א). יתרועעו אז ירננו יחדיו למשפט נקרבה וירבי דעת והכמה.

סליקו להו הארבעה ועשרים שערים מן ספר תיקון מדות הנפש, אשר חבר החכם הגדול המופלא הפילוסוף המובהק ר' שלמה בר' יהודה זצוק"ל. הידוע בן גבירול הספרדי. (תי"ב)

הערות.

- א. כענין זה כתב הרב המחבר ז"ל במליצתו הנחמדה, "כתר מלכות" ז"ל: "כי מאש הנשמה נברא הגוף ויצא מאין ליש וכו' ומי יגיע לחכמתך בתוך לנפש כח הדעת אשר בה תקועה ויהי המדע יסודה", ע"ש.
- ב. לשון זה מורגל אצל חז"ל אנשי התכונה כותבי ספרי המוסר כמו שכתב הגאון רבינו סעדיה ז"ל בספרו היקר "האמונות והדעות" (דפוס קראקא משנת תר"ם לפ"ק דף כ"ב) ז"ל: ובעלי השניים משתדלים לקיים שני שרשים זה הפך זה מתפרדים נמזנו והיה העולם. ועוד הרבה פעמים תמצא המלה הזאת בספרי מוסר והוראתה כמו בתלמוד אילימא לדבר הרשות מי מצו נפקי והכתיב שדרך אגן הסהר אל יחסר המזג (שה"ש ז', ג.). אלא פשיטא לדבר מצוה וכו' (סנהדרין י"ד, ע"ב). ופי' הערוך ערך מזג כשם שיין מזוג שני חלקים מים ואחד יין כך א"א שתהא לשכת סנהדרין בלא שלישיית סנהדרין וכמה כיג כנגד סנהדרין קמנה, ע"ש וע"ע בפסחים (ק"ד, ע"א).
- ג. החכם השלם מוה"ר ליבש דוקעס ע"ה כתב בספרו משה בן עזרא דף מ"ב (דפוס אלמונא משנת תקצ"ט לפ"ק). ז"ל שהרב המחבר ז"ל הביא במליצתו, "כתר מלכות" עוד פעם אחת יגזרות פנינות" לכן צריך לפיד לתקן גם כאן: "מדברות פנינות" (עיין בשינוים סימן מ"ה). אבל לפי הכ"י אשר לפני המאמר נכון והוראתו נפש המדברת (אינטעללעקטואליטאט) ועיין עוד במלת הגיון לרמב"ם ז"ל (שער י"ד, סימן ב'). החכם השלם החוקר האמיתי הרב מוה"ר יהואל מיכל זק"ש ז"ל בספרו היקר "מליצת היהודים בספרד" תרגם: "כלם גזרות פנינות": "בילדונגען, לויטער צארט" ע"ש דף י"ד שורה שמי"ט.
- ד. וזה הוא כפי מאמרם חביבין ישראל יותר ממה שישראל אומרין שירה בכל שעה וכו' (חולין צ"א, ע"ב).

(תי"א) בנדי כבוד לעצלה כתיב. (תי"ב) כל המאמרים מן ויקיים עלינו עד יירבו דעת והכמה וגם הסילוק חסרים בנדפס וכלי ספק הוסיף אותם איזה סופר. ומה שכתב כאן הארבעה ועשרים זהו כלי ספק טעות המעתיק ועיין בפנים דף ס"ו.

ה. לדעת המחבר לא הסכים המשורר הגדול הרב ר' יהודה הלוי ז"ל בספרו הכוזרי (כהוצאת קאסעל דפוס לייפציג דף ר"ט) וז"ל: ולא גזרה החכמה שיברא מלאכים בארץ, אבל אדם מזרע ודם מתגברים בהם הטבעים ומתנצחים בהם המדות וכו' (ע"ש מאמר ג', סימן י"ג).

ו. לפי ענין נראה שהמלה הפלכיים נגזרה מלשון ארמי פלך שהוראתה כפר או מושב חדש ותמצא אותה הרבה פעמים בתלמוד, שלשת הנפת (יהושע י"ג, י"א) ת"י תלתא פלכין ואח"כ נבנה ממנה שם חדש בזמן בעלי התכונה וכן כתב רבינו בה"י בספרו היקר והנכבד, ספר תורת חובות הלכות בשער היחוד" פרק ז' וז"ל: וצורך הארצות והפלכים והחכמות והמלאכות קצתם אל קצתם, וגם המשורר הגדול הרב ר' יהודה הלוי ז"ל בספרו הכוזרי מאמר א' סימן צ"ה כתב וז"ל: אברהם בנו היה תלמיד לאבי אביו עבר וכו' ועבר היה סגולת שם ושם סגולת נח מפני שהוא יורש הפלכים כך היא הנוסחא אצל הרב נתניאל בן נחמיה כספי ז"ל, אצלינו הנוסחא האיקלימס' והכל חד, וכן שר המשורר האלקי הנ"ל במליצתו היקרה, ציון' למיב: חיי נשמות אויר ארצך מפני דאוירא דאי' מחכים (עיי' ביב, קנ"ה, ב'). ואין כאן מקומו בענין הזה להאריך.

ז. מכאן משמע שהרב המחבר ז"ל לא הסכים לדעת רבינו סעדיה גאון ז"ל מפני שהגאון, בהאמונתו והדעות' דף מ' כתב וז"ל: ואלה סכלים מכל מי שקדם בעבור דברים אני אספרם ואבארם עליהם, עזבו בהם דרך הראיה ותעו מדרך האמת וכו' ע"ש.

ה. למען שלא תהא האמת נעדרת ולמען כל אחש למתלבש במלית שאינה שלו אודיע בזה שכבר עלה על גפי מרומי קרת הרב הרדיק ג"י זהו מוה"ר דוד קויפמאן מורה בבית המדרש הרבנים בכודאפעשט יע"א בספרו היקר: "החושים" יצא לאור בשנת תרמ"ד בכודאפעשט לדבר בענין הזה ואני מבורו שאכת', ושם בספרו הביא המחבר הנ"ל (דף י"ג) שידידיה האלכסנדריא היה הראשון בספרתנו שרמז כפי דרכו לעשות הכתובים כמין חומר ומגבלתו עשות בו כוונים לדבריו בענין החושים ואמר: מאתו נפרדות את ארבע היסודות וממנו נתרים את חמשת המלכים, בזה כיון על דברי התורה כבראשית: ארבעה מלכים את החמשה (כראשית י"ד, ט"ג), ובלי ספק קבל ידידיה החקירה הזאת מארבעה יסודות וחמשה חושים מהיונים. המחבר את ספר היצירה לא ידע עוד מאומה ממספר החושים וכחותיה שהם חמשה (עיי' בהחושים לרד"ק ג"י דף ל"ג). לפי דעת החוקר הקדמוניות החכם הגדול המפורסם מוה"ר יום טוב ליפמאן צונץ נ"ע בספרו על הדרשות (דף קע"ה). נתחבר הספר היצירה בזמן הגאונים ע"ש. אמת שבמדבר רבה (פרשה י"ד, סימן י"ב) הביא המחבר המדרש את ה' הרגשות וה' מורגשת ואילו הן לפי פ"י בעל מתנות כהונה ה' חושים שבהם אדם מרגיש הכל והן הוש הראות, וחוש השמע, וחוש הריח, וחוש הטעם, וחוש

המישוש, אבל לפי דעות החוקרים הנאמנים נתחבר חמדרש במדבר רבה במאה השמונה לה' אלפים. הראשון היה בתוכם הגאון החכם הכולל וכו' מוה"ר צבי הירש חיות זצ"ל שכתב במבוא למדרש רבה וז"ל: במדרש רבה הוא על פי הרוכ מלוקט מגמרא בכלית ומדרשות הקודמת ובפ"ד נזכר שמה ארבעה טבעים וחמשה הרגשות וחשבון הישמעאלים ע"ש, בענין השבון הישמעאלים טעות נפלה כדפוס וצ"ל פרשה י"ג, סימן ב' וז"ל המדרש שם: רוח הדרום אומרת אני מביאה גלות תימן וגלות הגרה ע"ש ופ"י המפרשים שם הוא דוחק גדול. לפי דעת החוקר צונץ נתחבר המדרש כמו שהזכרתי לעיל, עיין בספרו על הדרשות (דף רע"ב, רע"ג), וגם אמר"ר הגאון שי"ר זצ"ל הסכים לדעתו עיין בספרו היקר ערך מלין ערך אפטרטא, (סימן ט', דף קע"ג). גם רבינו סעדיה גאון ז"ל "בהאמונות והדעות" בסוף מאמר ראשון חדוש (דף מ"ו). הזכיר הרגשות האדם והצטרפותם אל העולם בכללו ובפרטיו מן נפש האדם ותעודתה. ובמאמר השני אהדות (דף נ"ח) כתב הגאון וז"ל: והתבוננתי כמאמר הזה ומצאתי שיש למדבר עמם שיאמר להם, וכבר מצאנו התועלת והנזק שנקבץ אל חמשה חושים וכו' ע"ש.

ט. הוראת המלה לגלל ידוע (ספָאָרע) ומורגל אצל הכמז"ל בעלי התלמוד ובעלי אנשי התכונה כמו: הכמי ישראל אומרים לגלל קבוע ומזלות חוזרין פ"י רש"י כמין אופן ברקיע שהמזלות נתונים בו ע"ש (פסחים צ"ד, ע"ב) ואכ"מ להאריך.

י. זהו לשון מקרא כמו להניף אתו תנופה (ויקרא ז', ל.). ולשון תלמוד כמו טלית המנפנת פ"י הרמב"ם שתהזיקה הרוח באויר יכמו קובה (אהלות פ' ה', משנה ה').

יא. גם זהו לשון מקרא כמו גרסה נפשי לתאבה (תהלים קי"ט, כ'). מלה הונחה בשפת הארמית על שנון וחזרת ההלכות; לפי דעת החוקר הארמית הגאון מוה"ר נחמן קראכמאל זצ"ל נוסד המזמור קי"ט נגד הצדוקים כי הנה המתבונן בכתובים היטב יראה וישפוט שיש בכל המזמור ויכוח ותלונה על פוקרים תועים כפירוש התורה שבכתב ושבע"פ עיין בספרו היקר מורה נבוכי הזמן שער י"א הקר אבות סימן י"ג, וגם בעלי התלמוד השתמשו במלה זו כמו: לא הוה פסק פומיה מגרסא (שבת ל', ע"ב).

יב. שם כטבע וזהו איסר האיטלקי As Italicus פרש"י ודמיו שמונה פרוטות עיין פרק א', משנה א' בקידושין.

יג. לשרש ראָה הוראותיו אחד עשרה. א) עיקר ענינו הבטה ע"י הוש העין בקשור את או בכנוי כמו: ראה יעקב את רחל (בראשית כ"ט, י.); ב) קרוב לשרש ידע כמו: ראה את כל מאומה (שם ל"ט, כ"ג); ג) ראית השכלית לדבר מה כמו: מה ראית כי עשית את הדבר הזה (שם כ', י'); ד) בקשור אל ענינו ראיה לתוחלת כמו: וענינו אל קדוש ישראל תראינה (ישעיה י"ז, ז'); ה) ובקשור בית ענינו ראיה לדבר בעין כמו: לראות

בבנות הארץ (בראשית ל"ד, א'); (ו) ענינו ידיעה והכרה דבר הכאה לאדם ע"י הוש אחר זולת העין; או תרגומו לפי הענין למשל ע"י הוש השמע לראות מה יקרא לו (שם ב', י"ט). ענינו לשמוע, וירא יעקב כי יש שבר במצרים, ר"ל שמע (שם מ"ב, א'). וכל העם ראים את הקולות ר"ל שומעים או התבוננו כמו שפי" הספורנו ע"ש (שמות כ', ט"ו); (ז) וע"י הוש הרגשה כמו: המותי ראיתי אור (ישעיה מ"ד, ט"ז). ומזה לענין תענוג כמו: ראה חיים עם אשה אשר אהבת (קהלת ט', ט'); (ח) וע"י הנסיון כמו: וירא כי לא יכול לו (בראשית ל"ב, כ"ז); (ט) ע"י השכלה והתבוננות כמו: ולבי ראה הרבה חכמה (קהלת א', ט"ז); (י) לכן גם כן ענינו שפט כמו הביטו וראו (איכה א', י"ב); (יא) וגם הוראתו בחירה כמו: אלדים יראה לו השה (בראשית כ"ב, ז'), לשרש **שמע** יש לו ג"כ ארבעה הוראותיו. (א) ענינו שמעת האזן בקשור את, כמו: את קולך שמעתי (בראשית ג', י'). בקשור האומר או המדבר כמו: שמעתי אומרים (שם ל"ז, י"ז). ובקשור כי כמו: וישמע אברהם כי נשבה אחיו (שם י"ד, י"ז). ולפעמים גם בלי קשור כמו וישמע השומע (ש"ב ז', י"ט). ובקשור אל או אות למ"ד ולרוב פעמים בקשור ב' כמו ולא שמע אליה (בראשית ל"ט, י'). שמעת לקול אשתך (שם ג', י"ז). שמע בקולה (שם כ"א, י"ב); (ב) ואם השומע הוא השם ית' ענינו תמיד קבלת התפלה או הזעקה או הבכי כמו: כי שמע קול בכי (תהלים י', י"א), צעקו ור' שמע (שם ל"ד, י"ח); (ג) ענינו הבנה ובא תמיד בלי קשור כמו: אשר לא ישמע שפת רעהו (בראשית י"א, ז'). כי שומע יוסף (שם מ"ב, כ"ג); (ד) ענינו הקשבה כמו שמע ישראל (דברים ו', ד'). לשרש **רוח** יש לו שתי הוראות. (א) מורה קבלה ורצון ואהבה כמו: ריח הניחה (בראשית ח', כ"א). או (ב) לעורר שנאה כמו: הבאשתם את ריחנו (שמות ה', כ"א), לשרש **טעם** יש לו שלשה הוראות. (א) ענינו בחינת נשמי בהבחנת הזר והמתוק כמו: ומעטו כצפיהית בדבש (שמות ט"ז, ל"א); (ב) בחינת רוחני ושכלי על הטוב והרע או על דבר הנאה והמגונה כמו: וישנה את טעמו (ש"א כ"א, י"ד). וברוך מעמך (שם כ"ה, ל"ג). טוב טעם ודעת (תהלים קי"ט, ט"ז); (ג) שמי' וענינו משפט וגזר דין כמו: מטעם המלך (יונה ג', ז'). ומעם זקנים יקח (איוב י"ב, כ'). לשרש **משש** הוראתו תפישת דבר ביד או כפנישת גוף בגוף בנגיעה כי ע"י הנגיעה ירגיש מה הדבר כמו: גשה נא ואמשך (בראשית כ"ז, כ"א). או עפי' כח המדמה כמו: וימש חשך (שמות י', כ"א).

י"ד. גם זהו לשון מקרא כמו וצודה לי ציד (בראשית כ"ז, ג'). ולשון

תלמוד כמו אין צדין דגים מן הביברים (ביצה כ"ג, ע"ב).

ט"ז. גם זהו לשון מקרא ואד יעלה מן הארץ (בראשית כ"ו, ו').

ט"ז. המלה סוג הוא שם המורגל אצל אנשי התכונה וחכמי המוסר

והוא שם להגיון ולדיבור על ענין הכולל תחתיו מ"נים רבים כמו סוג הצמח

הכולל תחתיו מיני אילנות שונים ומיני ירקות וזולתם (נאמטינג) ועיין במלות הכיין (שער י', סימן ג').

יז. גם זהו לשון מקרא כמו: מתן בסתר יכפה אף (משלי כ"א, י"ד). ולשון תלמוד כמה מלמד ישכפה הקב"ה הר כגיגית (ע"א ב', ע"ב). יח. וכן הוא נכון כאשר הנוסחא בנדפס, ונפשנו קצה בלחם הקלקל ת"י ונפשנו קנמת במנא (במדבר כ"א, ה').

יט. זהו כפי מאמרם והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות (אבות פ' א', משנה מ"ז).

כ. הוראת המלה היא רשע. ומגורת רשע היא תבואנו תרגם הארמי חריצוצא דרשיעא היא אתיא ליה (משלי י', כ"ד).

כא. הפילוסוף אפלטון נולד באתינא והיא היתה עיר הגדולה של היונים הקדמונים שליט שנה קודם החורבן בי"ש ומת בן פ"ב שנה ביום הולדתו. הוא היה רבו של אריסטו. אפלטון היה מאמין באחדות הכורא וממנו נתפשט הדעה שהנפש אינה מתה לעולם. והוא היה למד שהאל סבות כל הסבות, מתוך כך נכשלו רבים ונתנו את נפשם לחקור על עניני הטבע ע"י התבוננות בעומק סוד והרמוז ועיין מה שכתב בענין הזה החוקר המפורסם הרב מ"ה נחמן קראכמאל ג"ע בספרו היקר מורה נבוכי הזמן שער א', סימן א', וב' ושער מ"ז ושם תמצא גדרים והצעות להאמונה ולחכמה.

כב. בחטא עון מרגלים אמרה התורה במדבר הזה יפלו פגריכם וכל פקדיכם לכל מספרכם מבן עשרים שנה ומעלה וכו' (במדבר י"ד, כ"ט). ובירושלמי (ביכורים פ' ב', הלכה א'). תניא וכו' ימי שנותינו בהם שבעים שנה (תהלים צ', י'). צא מהן עשרים שנה שאין בית דין של מעלה עונשין וכורתין ע"ש. ובברב"ה (פ' חיי שרה, פ' נח). תניא בת כ' כבת ז' לנוי, בת ק' כבת עשרים שנה לחטא. ובב"ב (דף קניה, ע"א). תניא איתמר קטן מאימתי מוכר בנכסי אביו פי' רש"י קטן היוורש נכסי אביו שמת, ר"ל שהיה קטן בשעת מיתת אביו וכו' ורב הונא בר חיננא אמר רב נחמן מבן עשרים שנה, ע"ש. וכן פסק הרמב"ם (הלכות מכירה פ' כ"ט, סימן י"ג) וז"ל בדאי בקרקע שלו (שייך עוד לסימן י"ב) אבל קרקע שירש מאבותיו או משאר מורישיו אין ממכרו ממכר עד שיהיה בן עשרים שנה ע"ש. במסכת אבות (פ' ה', משנה כ"ד) תניא וכו' בן שמונה עשרה לחפה בן עשרים לרדוף. בש"ס דרן גרשם המשנה בשם התנאי ר' יהודה בן תימא ובמחזור ויטרי (דף תקנ"ג) הגירסא שמואל הקטן אומר ע"ש ופי' רבינו שמחה ג"ע וכו' כמו שמצינו וכו' עשרים לרדוף שמרדפים אותו מן השמים ומענישין אותו כך קבלתי ולבי מהסם. ואכ"ט להאריך וכבר און וחקר בענין הזה החוקר הקדמוניות המפורסם לשם ולתהלה הרב המופלג מהר"ל ג"ע אביד בק"ק סענעדין בספרו היקר חיי האדם (דיא לעבענפאלטער) דף קנ"ז.

כג. זהו לשון מקרא כמו: הוא עשך ויכננך (דברים ל"ב, ו'). ולשון

תלמוד כמו: מלמד שברא הקב"ה כונניות באדם פ"י רש"י שברא להם בסיס לישב עליו ואם ירדו מבסיסן שוב אין מתיישבים (חולין נ"ו, ע"ב).
 כד. זהו לשון תלמוד כמו: הציקנין שורפין אותו לפני הבירה מפני שהן צרי עין כן פ"י הערוך ערך צקן (פסחים דף פ"א, ע"ב).
 כה. הפילוסוף סוקראט' רבו של אפלטון נולד ג"כ באתינו ד' מאות שנה קודם החורבן ב"ש ומת בן ששים ותשעה שנה בבית הסוהר מפני שאחד מתלמידיו הלשין עליו שהיה לועג על אלילי ארצו. על טבעתו היה חרות: "האזהבת של האדם היא החכמה".

כו. הפילוסוף אריסטו נולד ג"כ באתינו ש"ד שנה קודם החורבן ב"ש לסוף ימיו ברח משם למען שלא יהיה מנת חלקו כגורל סוקראטוס, כי מצד קנאה אמרו שהיה לועג על אלילי ארצו ומת בן ס"ב שנה בשנת רנ"ב קודם החורבן ב"ש. הפילוסופים אפלאטון וסוקראטוס היו רבותיו והוא לא היה נוטה לדעת רבותיו בענינים הרבה.

כז. אלכסנדר המוקדן נולד בעיר פעללא ביום כ"א לחודש יולי (תמוז) רפ"ו קודם חורבן ב"ש, בתחילה היה הפילוסוף אפלאטון רבו ואחר מותו למד אצל אריסטו. בן עשרים שנה עלה למלוך וכל מעשה תקפו וגבורתו הלוא המה כתובים על ספרי דברי הימים, והוא היה אוהב ישראל ואמ"ר הרב הגאון שי"ר זצ"ל כתב באריכות בענין הזה בספרו היקר והנכבד בערך מלין דף ס"ז—צ"ח ע"ש. אלכסנדר מת בן ל"ב שנה ביום י"ג לחודש יוני (סיון) בשנת רנ"ג קודם החורבן.

כח. למלך ארדשיר הראשון מטלכי פרס החדשים קראו הסוריים אריוך והוא מלך משנת קנ"ז עד ק"ע אחר החורבן ב"ש וארדשיר השני מלך רק שנה אחת, ועיין בערך מלין ערך ארדשיר דף קצ"ה, וערך אריוך (דף קצ"ז ודף ר"א). והוא היה אשר בימיו התחילו את השחוק האשק"אקש לישחק.

כט. גם זהו לשון מקרא כמו: אנדיל המדורה ר"ל השלהבת (יחזקאל כ"ד, ט'). וגם בלשון תלמוד רואה כל הגולה לפניו כמדורת האש פ"י רש"י מפרש כגמרא מדורת אש לשון היסק גדול (ר"ה פ' ב', משנה ב').
 ל. חפשתי ביגיע רבה למצוא את שם הפילוסוף גמח"ד בספרי קורות העמים ולא מצאתי, אולי יתן איש מבקר את עיניו עליו כי אין לי בענין זה רק אמצעים מעטים.

לא. הפילוסוף לוקמאן היה אחד מן חכמי הערביים הקדמונים, זמן חייו לא נודע למחקרים ושמו נודע לתהלה בספרי הערביים וגם מחמד אשר יסד את דת הישמעאלים הביא ממנו בספרו אלקוראן מאמרים הרבה.
 לב. זהו הרב ר' חפ"ן אלקוטי וכאשר אמר ל' הרב המופלג מוה"ר בנימין זאב בכרך נ"י מורה בבית המדרש הרבנים בק"ק בודאפעשט יע"א שזה הרב היה מליין גדול בלשון ערבי ותרגם ג"כ את ספר תהלים מעברי לערבי. ועיין

בהמזכיר לחוקר קדמוניות להחכם הרב מוה"ר משה ש"ש סימן י'. לפי דעת הרב רד"ק נ"י מבדאפעשט הוא היה אז בספרד בזמן שהגוט"ן משלו שם וקראו מלכותם מלכות הגוט"ן המערבית ותקפו בארץ ההיא; ורכים מבני ישראל השתמשו בכינוי התואר השם לכנך שם משפחתם בשם ארצם כמו: הספרדי הצרפתי האשכנזי, ואקוה שהמוציא מהכירו עליו להביא ראיה. בשנת תת"ח אחר החורבן ב"ש נחרב ארצם כידוע מקורות העמים. וע"ע בענין הגוט"ן בעקרים מאמר ד' פרק ט"ג בסוף.

לג. וזהו כמאמרם א"ר שמעון בן לקיש וכו' כל אדם המתבנייש לא במהרה הוא הוטא, ומי שאין לו בושת פנים בידוע שלא עמדו אכותיו על הר סיני ופי' הר"ן וכו' ומי שאין לו בושת פנים אינו מזרעם (נדרים כ' ע"א). וכזמן ההוא רק בני ישראל היו מאמינים באהדות הכורא. לד. המלה הזאת מורגל אצל חכמיו"ל כמו: אחשוורוש מלך הפכפכן היה פי' רש"י הוזר בדיבורו (מגילה ט"ו, ע"ב).

לה. גאלינוס הרופא נולד ס"א שנה אחר החורבן ב"ש ומת בן ס"ט שנה בשנת ק"ל אחר החורבן. לפי דעת הרב מוה"ר נחמן קראכמאל היה גאלינוס בימי רבי ואנטונינוס עיין במורה נבוכי הזמן (שער ה' דף ח'). ועיין עוד בהחושים להרב רד"ק נ"י (דף ו' ז').

לו. אריגעניס אחד מגדולי חכמי הנוצרים נולד באלכסנדריא בשנת קמ"ו שנה אחר החורבן ב"ש ומת בן ס"ט שנה בשנת קפ"ד אחר החורבן. בספר היוכוח כנגד הפילוסוף צעלזיוס היה נוטה לצד דעת אמונת הישראלית שלא לעשות בבית התפלה לנוצרים שום פסל ומסכה וכל תמונה, ועיין בספרו חלק ג', שער ז', סימן ב', ד'; חלק ו', שער ב', סימן ג'; חלק ז', שער ח', סימן ו'. ואכ"מ להאריך בענין הזה.

לז. עיין במוסרי הפילוסופים פרק י"ב. שער ג', סימן א'. לה. גם במבחר הפנינים שער הסבל סימן ז' כתב הרב וו"ל: ואמר שתית סם הזות טוב מן הדאגה, וזהו קשה הבנה ואסור לנו לכתוב דברים כענין הזה, ובלי ספק לא כתב הרב את המאמר הזה כאשר הוא עתה לפנינו ורק המעתיקים שגו או הסופרים לא נתנו את דעתם למצא מקור המאמר וזהו עון פלילי. לפי ענין מקור המאמר בכך סירא (מ"א ל"ב). ושם כתיב: בני הזהר מבקש נדיבות כי טוב מות מחיי עני. ועיין עוד מה שכתב החוקר האמיתי הרב מוה"ר נפתלי הירץ וויזל נ"ע בבהעית (חלק ח', דף ש"ך) בענין הוראות הפסוק; ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד כל היה אדרשנו (בראשית ט', ד'). ולא הסכים בשום אופן לדעת הרמב"ן ז"ל, ע"ש. לט. זהו לשון תלמוד כמו: הפת שעייפשו (פסחים מ"ה, ע"ב). לפי דעת מוספיא הוא ג"כ לשון מקרא כמו: עבשו פרודות (יואל א', י"ז). ונמצא רק פעם אחת בתנ"ך ואות ב"ת נחלפת לאות פ' עיין שם בערוך ערך עפישי.

מ. בטלמיוס הלפידי האלכסנדריא פילוסוף ותוכן גדול נולד כ' שנה קודם ההורבן ב"ש ומת בן פ"ה שנה בשנת ס"ה אחר ההורבן ועיין ביוחסין השלם (דף רמ"ה).

מא. עיין בהאמונות והדעות במאמר העשירי הנהגת האדם.

מב. זהו לשון התלמוד כמו הו' לה בני נכפי פ"י הערוך (ערך כף ו'). שגעון שנופל לארץ, ורש"י פ"י וולדות שמתעברות שם נופלים מחולי שמו פ"שיאוין בלע"ז pie-jean (פאללזוכט) כתובות ס' ע"ב.

מג. כדברי הב"ל במסכת אבות: ארבע מדות בדעות נוח לבעים

ונוח לרצות יצא הפסדו בשכרו ע"ש פ' ה' משנה י"ד.

מד. כמו שהביא הש"ס (נדרים דף מ"א, ע"א) חזי ליה רבי להווא

קצרא א"ל רבי אתה עשית אותי ואת חייא; ועוד (כתובות דף ק"ג, ע"ב).

והיינו דאמר רבי כמה גדולים מעשי חייא ע"ש.

מה. להתודע ולהגלות שמגמת הפצי בזה רק להעיר על טעות

שהשתמשו בו המתרגמים או המעתיקים. בספרא דאורייתא אחריתי כך קראו

חכמי התלמוד את הברית החדשה (עיין שבת קמ"ז, ע"ב) כתיב (מתי ו',

י"ב) סלח לנו את חבותינו כאשר סלחנו גם אנחנו לחיבינו זהו לפי העתקת

החכם פרנץ דעליטש ע"ה, ובדפוס לונדון כתב המעתיק: סלח לנו את

חבותינו כאשר אנחנו סולחים לבעלי חובינו. וזה קשה להבין, פליאה דעת

ממני נשגבה לא אוכל לה (תהלים קל"ט, ו'). האנוש מאלוד יצדק, אם

מעשהו יטהר גבר? (איוב ד', י"ז) היתכן שאמר האיש למאמינים שיתפללו

אל הקב"ה לבקש ממנו סליחה כזה הלשון, שהקב"ה האל רחום וחנון ארך

אפים ורב חסד ואמת צריך להביא לו ראייה לסלוח לנו את פשעינו מבני

אדם קרוצי הוטר? ואכ"מ להאריך. כלי ספק טעות גדול נפל כאן מאת

המתרגמים ומהמעתיקים, כי מ"ד בפסוק י"ד שם אמר להם: (המחבר הספר

מתי כתב ספרו בדעת החכם אַזיביוס עיין בהספר קורות אמונת הנוצרים

דף ק"ז, קי"ט (בישפת עבר) כי אם תסלחו לבני אדם את חטאתם איביכם

שבשמים יסלח גם לכם וכו' ומזה ראייה גמורה שהמחבר הספר הזה כיון

לדברי המשנה ביומא (דף פ"ה, ע"ב) ושם תניא עבירות שבין אדם למקום

ה"כ מכפר, עבירות שבין אדם לחבירו אין יה"כ מכפר עד שירצה את

חבירו ע"ש, לכן כך צריך לומר: סלח לנו את חבותינו כי גם אנחנו סלחנו

לחיבינו! מלת כי בלשון עבר מלת הטעם והענין לקשר המשפטים המתיחסים

זה על זה וענינו כאן כמו יען המורה הצטרפות המשפטים בבחינת סבה

ומסובב כי המשפט הראשון נותן טעם על המשפט הבא אחריו, וגם מלת

החבור וענינו להוסיף נושא על נושא, מה שאי אפשר להבין כן במלת

כאשר שזהו מלת היחס וכאשר באה מלת אשר בשמוש כ' מאותיות בכל"ס

טורה דמיון והתיחסות. ודי להכימא!

מז. לפי ענין נראה שזהו לשון מקרא כמו: אל תירא ואל תחת

(דברים א'. כ"א) וענינו פחד, וגם לשון תלמוד אשר נתנו חתיתם בארץ חיים (יחזקאל ל"ב, כ"ד) אמר רב חסדא זה פרנס הממיל אימה יתירה על הציבור. (ר"ה דף י"ז, ע"א).

מזו. עיקר חסר מן הספר לא בנדפס וגם לא בשני כ"י מצאתי את דברי המשורר.

מ"ה. זהו לשון מקרא כמו: יען התמכרך (מ"א כ"א, כ"י) ופי' רד"ק כאלו מכר עצמו לעשות הרע וכל עסקיו לרע, וי"ת חלף דהשכנתא למעבד דביש כלומר כל מחשבותיך הם לעשות הרע וכו'. ע"ש.

מ"ט. זהו לשון יוני ורומי ומורגל אצל חכמז"ל כמו שאמר ר' יהודה אמר רב שאחזתי פודגרא פי' רש"י חולי הוא שאוחזו ברגלים וכו' (סוטה דף י', ע"א).